

Perspectief

Bedrijfsopvolging: Loverendale - Ter Linde - BD landbouw en F1-hybriden
Relaxte koeien - BD landbouw en spiritualiteit

2009 voorjaar N°1

Dynamisch

Nieuws en informatie over biologisch-dynamische landbouw en voeding

Vereniging voor Biologisch-Dynamische Landbouw en Voeding

DYNAMISCH PERSPECTIEF 2009 - 1
(nr. 1, voorjaar 2009)

Dynamisch Perspectief is een uitgave voor leden van de Vereniging voor Biologisch-Dynamische Landbouw en Voeding (BD-Vereniging) en verschijnt 5x per jaar.
ISSN 1389-7438

BD-Vereniging en advertentie-acquisitie
Vereniging voor Biologisch-Dynamische Landbouw en Voeding
Wisentweg 12 (bezoekadres: Wisentweg 18)
8251 PC Dronten
e-mail: info@bdvereniging.nl
internet: www.bdvereniging.nl
tel: 0321-315937, fax: 0321-315938

Redactie
Onno Bakker (hoofdredactie), Wim Goris,
Andries Palmboom (eindredactie), Jan Saal,
Veronique van Zeeland

Sluitingsdatum kopij
Aanleveren kopij voor het winternummer tot 26 maart 2009. Bij voorkeur van tevoren telefonisch overleg, tel: 0321-315937.
Kopij via e-mail: info@bdvereniging.nl

Vormgeving
Fingerprint Witzenhausen DE, Gerda Peters
Druk: Meerpaal Grafimedia, Tiel
Gedrukt op 9Lives,
55% recycled (25%
post consumer) en
FSC gecertificeerd

demeter DEMETER is het keurmerk van producten uit de BD-landbouw.

Copyright Tegen overname van artikelen bestaat in principe geen bezwaar, mits hier van tevoren toestemming voor is verleend en duidelijk de uitgave wordt vermeld.

V O O R A F

In deze DP wordt een start gemaakt met een serie artikelen die als thema 'bedrijfsopvolging' dragen. Dit onderwerp komt bij verschillende ontmoetingen binnen de vereniging naar boven en roept daarbij om aandacht. De voornoemde serie artikelen is daarvan het begin. De problematiek rondom bedrijfsopvolging wordt op verschillende niveaus herkend zoals bijvoorbeeld mag blijken uit het de plannen van Fagoed en de mogelijkheid voor jonge startende boeren om een subsidie aan te vragen (met een speciale regeling in Noord-Holland).
Schrijvend over ontmoetingen, op 16 mei aanstaande is de Algemene ledenvergadering van de BD vereniging gepland. Evenals in vorige jaren weer gecombineerd met de donateursdag van Stichting Grondbeheer.

Onno Bakker

INHOUD

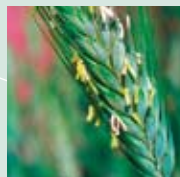
Serie Bedrijfsopvolging (1)	
Loverendale Ter Linde	3
Serie Bedrijfsopvolging (2)	
Boomgaard Ter Linde	6
Uit de vereniging	8
Moet de biologisch-dynamische veredeling zich richten op de ontwikkeling van F1 hybriden?	10
Demeter: Romige melk van relaxte koeien	15
Naar een spiritualiteit met modderige handen?	17
Stichting Agrikos: Elementaire rotatie	20
Perspectief	25
Dynamische keuken:	
Het droogseizoen in de keuken	26
Agenda	29
BD-Service	30

Bedrijfsopvolging

Een nieuwe serie over een toenemend probleem - 3

Veredeling

F1-hybriden en BD landbouw - 10

Ecospiritualiteit

Spiritualiteit met modderige handen - 17

Bedrijfsopvolging binnen de landbouw is een toenemend probleem. Ook de BD-bedrijven hebben daarmee te kampen. De huidige generatie BD-boeren heeft op hun bedrijf de BD-impuls verzorgd en gekoesterd, ieder op zijn (bedrijfs-)eigen manier. Waar en hoe vind je jonge boeren, die dat kunnen voortzetten? Wat kom je daarbij tegen? Er zijn al voorbeelden van BD-bedrijven, die – na een pijnlijk afscheidproces – prijsgegeven werden aan de gangbare landbouw, omdat er geen geschikte opvolger klaarstond. Dit vraagstuk houdt Jozien Vos bezig, en ook vele anderen in de BD-beweging. Jozien werd gevraagd om voor DP aandacht te besteden aan dit vraagstuk. In een serie artikelen gaat zij op verkenning naar de praktijk. Om te beginnen een bezoek aan het Loverendale-bedrijf Ter Linde.

Tekst: Jozien Vos Foto's: Loef-Producties

Serie Bedrijfsopvolging (1)

Loverendale – Ter Linde

Citaat uit *Terugblik en vooruitblik – Loverendale 60 jaar* (gepubliceerd in 1986): *'...Het vraagt de gemeenschappelijke inzet van alle mensen die op zo'n bedrijf werkzaam zijn om een doel na te streven, dat boven de persoonlijke interesse uitgaat. Dat doel is: het verzorgen van een levende aarde zo, dat ze de krachten van de kosmos kan blijven opnemen teneinde vruchtbaar te kunnen zijn en voedsel voort te brengen voor alles wat leeft. Leven is gekenmerkt door een ritmisch verloop van de verschillende processen. Zo'n ritme kunnen we ook aflezen aan de wijze waarop de Loverendale-bedrijven door de jaren heen geleid werden...'*

Levensritme... Het lijkt erop, dat het ritme in het voortbestaan van landbouwbedrijven en BD-bedrijven in het bijzonder in Nederland ernstig hapert. Een bezoek aan het oudste BD bedrijf in Nederland dat zich bij tijd en wijle door moeilijke tijden heeft heen geworsteld en gelukkig nog steeds bestaat. Geborgen in het Walcherse land, met het speciale licht geroemd door schilders, gescheiden van de zee door duinen, ligt Ter Linde aan een smalle weg, omzoomd door dikke populieren. In dit landschap ook: de door zeewind getekende dennen van de manteling.

Het erf begint bij het oude karakteristieke huis, daarna volgen allerlei schuren en schuurtjes. Opvallend is de stal, de meest recente toevoeging ('96). Duidelijk een erf waar ontwikkeling aan af te lezen is: voor- en tegenspoed. Maarten Guepin opent de deur van Ter Linde. Hij is hier de akkerbouwer. Hij groeide hier op, maar van over-erving van vader op zoon is hier geen sprake. In de jaren zeventig was zijn vader directeur van BV Loverendale.

Ontstaan

Maarten vertelt: "Marie Tak van Poortvliet, een telg uit een vooraanstaand boerengeslacht, komt in de twintiger jaren van de vorige eeuw in contract met Steiner en wordt enthousiast. Zij besluit een aantal van haar boerderijen beschikbaar te stellen om daarop de ideeën van Steiner daadwerkelijk in de praktijk te brengen. Willem Zeylmans van Emmichoven en Ehrenfried Pfeiffer staan haar ter zijde. Loverendale start in 1926. Marie Tak van Poortvliet woonde samen met de bekende

schilderes Jacoba van Heemskerck in Huize Loverendale in Domburg.

Sinds de start is er veel vanuit Loverendale ontwikkeld.

In '37 werd op initiatief van Loverendale de BD-Vereniging opgericht en in '47 vertrok Klaas de Boer vanuit Loverendale om een biologisch-dynamische opleiding op te richten: Warmonderhof.

In de 70-er jaren kwam er een dependance van de Zonnehuizen. Dit waren ook de bevlogen jaren, waarin veel mensen kwamen kijken of als vrijwilligers meewerkten. De bekendste was misschien wel Roel van Duyn, die later de kabouterbeweging oprichtte." Het waren Maarten's ouders, die vanuit Loverendale mede de Vrije school en de Christenge-meenschap in Zeeland oprichtten.

Er waren ook moeilijke tijden, zoals de oorlog, inundatie, de watersnoodramp in '53.

Er waren tijden, dat het bedrijf geleid werd door mensen die de boerenpraktijk niet zo kenden. Tijden met enthousiaste experimenten, waarbij ook mislukkingen zaten. Er is land noodgedwongen verkocht, maar later weer bijgekocht. Wat altijd bleef was: inspiratie.

In '86 verschijnt een boekwerk ter ere van het 60-jarig bestaan. Het beschrijft een gezond gemengd bedrijf van 240 ha. met 25 medewerkers en velerlei activiteiten. "Het is onvoorstelbaar hoe snel dat in haar tegendeel veranderde", zegt Maarten, "Begin 90-er jaren werd een bedrijf in de Biesbosch bijgekocht. Juist in die tijd veranderde de handelspositie van Loverendale. Dat heeft fout uitpakten en er dreigde een faillissement. Het was tijd voor verandering. Er moest

gesaneerd worden. Er was een te logge en te piramidale structuur: een aandelenvennootschap met een directeur en een Raad van Commissarissen. Er was al een tendens, dat de boeren zich meer *als ondernemers* met het boerenland gingen verbinden."

Organisatiestructuur: alles op de juiste plek

Er is toen voor gekozen om de boeren directe zeggenschap te geven over het gebruik van de grond. De tuinder, de akkerbouwer en de melkveehouder opereren nu elk als zelfstandig ondernemer en hebben zich verenigd in een Commanditaire Vennootschap. In zo'n vennootschap hebben de vennoten de verantwoordelijkheid om alles op elkaar

af te stemmen wat met de boerenonderneming te maken heeft. Een derde partij, de commanditaire vennoot (ook wel de 'stille vennoot' genoemd), heeft geen zeggenschap, maar brengt belangrijke zaken in, in dit geval de bedrijfsmiddelen: gebouwen en machines.

Deze 'stille vennoot' is de Stichting Loverendale. Deze Stichting, met als directeur Frank Loef, bekommert zich over de kapitaalgoederen: regelt de financiering, rente, aflossing, allerlei juridische zaken, etc. Het voordeel daarvan is, dat er op Ter Linde bij opvolging geen financieringsvraagstuk ligt. Een vertrekkende boer is immers geen eigenaar.

Sinds enige tijd is ook het grondeigendom ondergebracht bij Stichting Loverendale. De boeren pachten de grond nu van Stichting Loverendale. Maarten vertelt over deze transactie: "Ten tijde van de sanering was de grond deels verkocht aan Biogron en wij hadden de grond in erfpacht van Biogron. Eigenlijk was Loverendale mede de aanleiding voor de oprichting van het Biogronbeleggingsfonds door Triodos.

Na verloop van tijd bedroegen door indexering de lasten 2 ½ maal zoveel als die van boeren in de omgeving. Er kwam verzet van de boeren, die in een wurggreep leken te zitten van Biogron/Triodos. Uiteindelijk heeft Stichting Loverendale de grond teruggekocht, wel weer gefinancierd met hulp van Triodos. Het areaal is nu netto 90 ha. en de pachtprijs bedraagt nu €771,- per ha. Stichting Loverendale heeft inmiddels ook de Wilhelminahoeve in Anna Jacobapolder in bezit.

Stichting Loverendale

De doelstelling van Stichting Loverendale is de grond, duurzaam te bestemmen voor BD-Landbouw, de grondlasten voor de boeren vriendelijk en reëel te houden, en een soepele opvolging te bewerkstelligen. Directeur Frank Loef vat het principe van Loverendale zo samen:

"Het beheer van grond en gebouwen zit in de Stichting en BV. Het agrarisch ondernemerschap is ondergebracht in de CV. De landbouwer neemt zijn eigen beslissingen."

En Maarten zelf?

"Na de ontmanteling en omvorming van de organisatie in de jaren '90 begonnen er drie jonge gezinnen als eerste ondernemers. Met die groep gingen we weer pionieren. De kaasmakerij, bakkerij en maalderij waren afgestoten. Ze rendeerden niet meer, terwijl ze eerst bijdroegen aan het succes. Wat bleef was: akkerbouw, melkvee en fijne tuinbouw. De kaasmakerij is later weer opgebouwd.

Toen het weer beter ging kwam het BD aspect ook weer aan de orde en

was er ook meer aandacht voor de sociale kant. En ontstond bijvoorbeeld een nieuw contact met de consument, toen we – geïnspireerd door Anna van Oostwaard – begonnen met groente-abonnementen."

Wat zou de aantrekkingskracht van dit bedrijf kunnen zijn, waardoor er steeds weer nieuwe mensen in stappen? Waarom zou je hier je ziel en zaligheid geven na een periode van onderhouds- en investeringsachterstand?

Maarten leeft op en komt uit bij de impuls van Marie Tak van Poortvliet: "Het bedrijf werd geschonken uit enthousiasme om de BD landbouw te ontwikkelen. Het is altijd een goed gemengd bedrijf geweest op een mooie plek, met een gezonde verhouding tussen dieren- en plantenteelt. Het ideaal van een gemengd bedrijf is kenmerkend en moet overeind blijven, Dat is interessant voor de consument en brengt diversiteit in de omgeving."

De opvolging?

Stel dat Maarten vertrekt – wat gebeurt er dan? Maarten: "Gelukkig is het nog niet zo ver. Ik zou mijn hele levensverhaal achterlaten. Ik ben mij steeds meer met deze plek, met de grond gaan verbinden. Gelukkig gaat het goed met de bodemvruchtbaarheid, maar ik vind het een uitdaging om die verder te ontwikkelen. Mijn opvolger kan die uitdaging verder oppakken"

Door de C.V.-constructie is er geen sprake van, dat Maarten bij vertrek zijn eigendom te gelde zou moeten maken en een overnameprijs zou moeten vragen. Het kapitaal zit immers bij Stichting Loverendale. Simpel gezegd komt er bij vertrek van de ondernemer 'gewoon' een plek vrij om biologisch-dynamisch te boeren. Wie die plek zal innemen wordt niet bepaald door de hoogste overnameprijs, maar door de criteria die door de CV worden gesteld aan een nieuwe ondernemer. Sowieso moet de opvolger volgens de BD-methode werken; ten tweede moet het een vakman zijn; ten derde moet de opvolger passen in de groep ondernemers. Maarten: "Ik zou graag meebepalen wie mij opvolgt, – na zoveel jaren zorg besteed te hebben aan Ter Linde."

Ieder bedrijf heeft zijn 'geheim'. Wat zou dat bij Ter Linde zijn? Het is duidelijk, dat hier nog iets leeft van het ideaal waarmee BD in Nederland begon. Er zijn tegenslagen geweest, maar wat overeind bleef is: inspiratie en ondernemingszin. Pas op de terugweg doemt er een beeld op, dat misschien wel past bij Ter Linde en haar ondernemers: de taaiheid van de dennen van de manteling!

Serie Bedrijfsopvolging (2)

10115 BOOMGAARD TER LINDE
OOSTKAPELLE 1996

Tegen het hoofdbedrijf Ter Linde aan, ligt als een extra schaal, de boomgaard met haar bijenvolken en de mooie ruime nieuwe schuur van Boomgaard Ter Linde. De mooie, keurig verzorgde boompjes ordelijk in rijen lijken een bescherming tegen onverhoopte chaos. *Jozien Vos*

In '80 schakelden Piet Korstanje en Heleen van Elsacker, na een flinke omzwenning, het fruitteeltbedrijf van Piet's ouders nabij Goes om. Ze verdiepten zich in andere bedrijven die bezig waren en nodigden BD voorlichter Ten Siethoff uit. Na een aantal jaren pionieren ontdekten ze dat het ene perceel beduidend beter geschikt was voor fruitteelt dan het andere. Dat was het begin van de zoektocht naar een andere bedrijfsinrichting en uiteindelijk naar een andere plek met betere grond. Piet startte voor een deel gemengd met gras, klaver en zoogkoeien, maar dat bleek niet echt zijn ding, vertelt hij. Hij ontdekte dat hij een gespecialiseerd fruitteeler is, andere dingen kan hij erbij doen, maar daar ligt niet zijn hart. Ze zochten daarop naar samenwerking met een veehouder, vanuit het ideale idee van een gemengd bedrijf.

Het idee deel te willen uitmaken van een groter bedrijfsgeheel, een

organisme, werd sterker. Vanaf het omschakelen was er al contact met Loverendale. In 1991 moest Loverendale het een en ander verkopen om niet failliet te gaan. Piet en Heleen zetten de stap en kochten het huis en Stichting Avalon kocht de 14 ha. grond. De schuur en koeling zijn later gebouwd. Er kwam een echtpaar bij die de afzet regelde. De boomgaard vormde een CV en weer later een VOF.

Economisch is er geen band met Loverendale, deze was toendertijd bijna failliet en in chaos. Er wordt nu mest van hen ingekocht. Ook preparaten maken en kunstzinnige therapie worden samen opgepakt. "Er was een tijd dat er 14 kinderen samen op het erf speelden. Het was fantastisch om hier als gezin te zitten", merkt Heleen op. Opmerkelijk is dat er enkelen de weg van de kunst gegaan zijn. In Domburg staat het museum van de initiatiefneemster van Loverendale Marie Tak van Poortvliet, haar inspiratie werkt blijkbaar nog door.

De verhuizing en nieuwe start bleek een goede stap. De bomen deden het goed en kwamen tot een mooie productie. Het vakmanschap ontwikkelde zich verder. Nu zijn er 5 medewerkers naast Piet en Heleen. Teelt, koelen, sorteren en verkopen hebben ze met elkaar, als bedrijf, in eigen hand.

Het BD karakter toont zich in de boomgaard als organisme, waar Heleen imker is en de bloemen en speciale plekken verzorgt. Het is ingebed in een omgeving die passend is voor een BD bedrijf. De natuurlijke samenhang van zee, duingebied, polder, maken het tot een fantastische

plek. Het heeft iets heel gezonds, stellen beiden. Piet ervaart hier minder tegenslagen dan op zijn eerste bedrijf.

Piet en Heleen wilden hun grond vrij houden van economische waarde. Het is niet de bedoeling de grond krampachtig in de familie te houden, stelt Piet, die het bedrijf zelf van zijn vader overnam. Zijn eigen familie had hier dan ook moeite mee. Maar Piet en Heleen voelen zich verbonden met Loverendale, daar is zoveel geld en grond gegeven om een idee te verwezenlijken. Zij hebben samen met vrienden, de Stichting Avalon opgericht. Zij kopen de grond en zorgen dat het BD blijft. Boomgaard Ter Linde heeft de grond in erfpacht. Dit idee is niet nieuw, de uitvoering wel. Naarmate er meer schenkingen komen, gaan de lasten naar beneden. Zo daalde de erfpachtscanon van rond de € 1000 per hectare in 1992 tot € 350 in 2006. Het is de bedoeling dat Avalon verder groeit en er is inmiddels een ander bedrijf gekocht.

Zij hebben niet voor Biogron en Triodos gekozen. Grond moet geen handelswaarde meer hebben, zegt Piet, dat was bij Biogron wel het geval. Je kunt je grondprijs in Nederland niet verrekenen in je product, iets wat wel de gedachtegang van Triodos was. Avalon koos daarom aanvankelijk voor de Rabobank. Met de aankoop van een tweede bedrijf kwam Triodos weer in beeld.

De kinderen van Piet en Heleen hebben hun eigen bestemming gevonden en voelen er niet voor het bedrijf over te nemen. Een van hun is doorbrekend kunstenaar.

Nu Piet en Heleen wat ouder worden, komt de vraag wil ik nog iets anders, wil ik fruitteler blijven. Die vraag vormt voor hun een reden om uit te kijken naar iemand die 't bedrijf wil overnemen. Piet zou moeten rooien en opnieuw inplanten, "maar dan moet er over 10 jaar ook iemand zijn die er verder mee gaat. Dus ik moet er mee bezig zijn..." En dat zijn ze, maar het is nog te prematuur om daar veel over op papier te zetten. "Je kunt een bedrijf op vele manieren overdoen", vervolgt Piet. Het liefst zou hij iemand inwerken. In de stroom mee laten gaan, om dan later eigen keuzes te maken. Het zou mooi zijn als het iemand is die er iets mee heeft, die ermee vergroeid is.

Wat is daarvoor nodig?

Piet antwoordt zoekend. "Het is belangrijk dat je er woont." Piet zelf mag graag zonder directe aanleiding door de boomgaard lopen. "Je bent dan met die plek bezig. Je geeft je omgeving vorm, je plant hagen. Daar eet je niet direct brood van, maar het draagt bij aan het geheel."

Wat is het dat hij loslaat?

"Vertrouwen maakt 't makkelijker", zoekt Piet. "Het is moeilijk te omschrijven. Het is iets wat je zelf hebt gecreëerd. Het is niet alleen een gedachte, het is heel erg materieel geworden. Het is iets waar je zorg voor hebt gehad, dan houdt het op. De ontwikkeling van zo'n plek uit handen geven is het meest prominent. Net als kinderen die de deur uitgaan." Heleen deelt het gevoel.

"De jonge aanplant, daar zit je met je neus bovenop om te zien of 't wordt wat je je voorgesteld had. Soms gaat 't wel zo, soms niet. Daar stel je je teelthandelingen op in. Er kristalliseren zich vragen uit, waar je bewust of onbewust mee op pad bent. Oplossingen dienen zich vroeg of laat aan. Je komt ze elders tegen. Een inval. Oh ja?"

En straks? Voor de plek zou Heleen graag blijven, de zorg voor de bijen, planten, vogels, natuurwezens. Maar Piet zou ook nog wel sinaasappels kunnen gaan telen? We drinken er een glaasje heerlijk Ter Linde sap op, met een heldere kleur en zachte frisse smaak.

Hier spelen de elementen.

- Het ideaal, gewaarborgd door Avalon, samen met de grond.
- Financieel is dit bedrijf goed over te nemen door de constructie met Avalon.
- Het bedrijfsorganisme als geheel, tegen het gemengde bedrijf Ter Linde aan.
- De contacten met anderen, afzet en verwerking.
- Loslaten van een tastbare levende vruchtbare creatie.
- Overname door mee gaan in de stroom van het bedrijf om later een eigen koers te gaan varen.

De naam Avalon wordt in verband gebracht met het Keltische Aval, herkenbaar in het woord "appel"; een vrucht die met kennis, vruchtbaarheid en onsterfelijkheid is verbonden. AVALON zou dan Appelboomgaard betekenen. Of, in de legende van Koning Arthur, het eiland waarop appelbomen groeien die tegelijkertijd bloeien en vrucht dragen. Het eiland Avalon, appelland.

Door Jan J.C. Saal

Op 10 februari was er een bijeenkomst van BDEKO in Lelystad, waar de heer M. De Koe aanwezig van Arcadis, de vroegere Heidemaatschappij. Arcadis voert het beleid uit van Fagoed. Fagoed is een organisatie die sinds midden jaren 80 landbouwgronden opkoopt en in erfpacht weer uitgeeft aan boeren. Op deze manier hebben zij 5.300 ha verworven.

Fagoed wil een samenwerking aangaan met o.a. Triodos Groenfonds, om hun constructie ook toegankelijk te maken voor biologische boeren. Deze avond kwam hij de werkmethode uitleggen en onderzoeken in hoeverre biologische boeren in deze werkwijze geïnteresseerd zijn.

Landbouwgrond is duur, daar hebben we het al eerder over gehad. Fagoed heeft een methode van werken ontwikkeld, die zowel voor de boer als ook voor sommige investeerders interessant kan zijn. Voor de boer ontstaan lagere financieringslasten en de investeerders hebben wel een lagere opbrengst, maar ook langdurige, zekere beleggingen. Vooral na de kredietcrisis is dat nog belangrijker geworden.

De afspraken zien er als volgt uit:

1. Fagoed koopt de grond voor 70% van de agrarische waarde.
2. Fagoed geeft de grond uit tegen een erfpachtcanon die gerelateerd is aan de renteopbrengst van groenfinancieringen. Op dit moment tussen 2% en 2,5% van de koopsom. (SKAL certificaten moeten aanwezig zijn.)

3. Deze erfpachtovereenkomst wordt aangegaan voor 27 jaar of langer, maximaal 46 jaar
4. Jaarlijks wordt het bedrag van de aankoop als grondslag voor de erfpachtcanon verhoogd met het inflatiepercentage.
5. De boer heeft het recht om ten alle tijde de grond terug te kopen.
6. De waarde bij terugkopen is gelijk aan de grondslag voor de erfpachtcanon of de agrarische waarde, wanneer deze lager is.

Met deze afspraken zijn we enkele voorbeelden doorgelopen, waarbij verschillende vragen aan de orde zijn gekomen.

1. Wat gebeurt er als de inflatie oploopt?
2. Wat gebeurt er als de groenrente oploopt?
3. Wat gebeurt er bij onteigening bijvoorbeeld?
4. Hoe gaat de overdracht bij opvolging?
5. Blijft de grond biologisch?

Drie belangrijke dingen kwamen hierbij naar voren:

- Uiteindelijk zal de boer de grond altijd terugkopen, omdat dat gewoon voordelig voor hem is. Alleen in het geval dat de boer nalatig blijft met betalen en niet voor overleg benaderbaar is, zal de grond uiteindelijk toevallen aan Fagoed. Dat is in de afgelopen jaren slechts 2 x gebeurd. Dit fenomeen heeft er zelfs voor gezorgd dat de verhoging van de waardegrondslag zelfs als lasten van de winst afgetrokken mag worden.

Fagoed richt zich op biolog

16 mei Algemene ledenvergadering

Voor aankondiging voor alle leden van de BD vereniging.

Het bestuur van de BD-vereniging nodigt u van harte uit voor de jaarlijkse Algemene Leden Vergadering die zal plaatsvinden op 16 mei 2009 op de Hooge Kamp in Beemte Broekland (www.hoogekamp.nl). Voor verdere informatie kunt u contact opnemen met info@bdvereniging.nl.

& Donateursdag Stichting Grondbeheer

Voor het derde achtereenvolgende jaar wordt de donateursdag van de Stichting Grondbeheer Biologisch Dynamische Landbouw gecombineerd met de jaarvergadering van de BD-Vereniging. Dat zal dit jaar plaatsvinden op zaterdag 16 mei op het terrein van De Hooge Kamp in Beemte Broekland. De Hooge Kamp is een bedrijf dat biologisch-dynamisch tuiniert. Sinds 1984 heeft het 4 hectare in erfpacht van onze stichting en in 1990 zijn daar 4,6 hectare bijgekomen. De medewerkers verzorgen groentepakketten in de regio en staan wekelijks met hun producten op twee boerenmarkten.

Stichting Grondbeheer Biologisch Dynamische Landbouw
Postbus 179, 6700 AD Wageningen, grondbeheer@hotmail.com

- Het erfpachtrecht is overdraagbaar. Langs die weg kan de grond altijd vervreemd of vererfd worden. Zolang het erfpachtrecht op de grond rust, blijft de grond ook biologisch. Wanneer de boer de grond echter terugkoopt, staat het hem vrij om gangbaar te verkopen. Dan is de garantie op biologisch niet meer te geven.
- Wanneer er door omstandigheden winsten ontstaan die niet voorzien zijn, zoals bijvoorbeeld bij onteigening kan gebeuren, dan wordt die winst tussen Fagoed en de erfpachter verdeeld.

Al met al een goed initiatief. De financiering van grond kan voor de boer langs deze weg beduidend goedkoper uitvallen. Door het terugkooprecht kan hij de constructie ook als financiering zien. In plaats van hypothecaire zekerheid te geven wordt de grond werkelijk overgedragen en in erfpacht teruggegeven. Sinds 2007 is daar geen overdrachtbelasting meer verschuldigd, zodat zo'n overdracht ook niet te duur is.

De constructie zal met name voor die boeren interessant zijn, die veel grond gefinancierd hebben tegen wellicht ongunstige rentepercentages. De financiering van de grond brengt dan hoge kosten met zich mee en maakt het wellicht moeilijk om in andere zaken, zoals machines en gebouwen te investeren. Deze constructie kan ook een rol spelen bij de overname van bedrijven door jongere boeren, omdat de erfpachtkosten lager uitvallen dan financiering en bovendien over zeer lange tijd vast liggen.

Foto: Iwan Baan

gische grond

Moet de biologisch-dynamische plantenveredeling zich richten op de ontwikkeling van F1 hybriden?

In oktober 2007 heeft Stichting Demeter een motie opgesteld bij Demeter Internationaal om voortaan bij de biologisch-dynamische veredeling het kweken van F1 hybriden toe te staan. Hoewel de motie niet daadwerkelijk is ingediend, vormt het aanleiding voor een reactie.

René Groenen

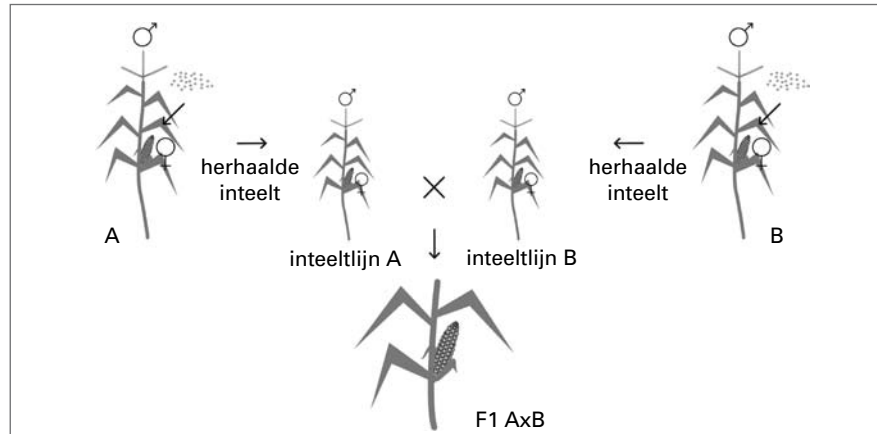
De biologisch-dynamische land- en tuinbouw hebben zich sinds hun ontstaan primair gericht op het optimaliseren van de teeltomstandigheden. Dit heeft geleid tot

goede onderbouwde benadering van bemesting, bodembewerking, preparaten gebruik en een verantwoorde vruchtwisseling. Dat ook over het te gebruiken zaad of plantgoed nagedacht diende te worden werd pas duidelijk toen we geconfronteerd werden met de nieuwste plantenveredelingstechniek: genetische modificatie. Hoewel de biologische sector snel tot de conclusie kwam dat deze techniek niet passend was in hun wereldbeeld, werd men geconfronteerd met het feit dat de conventionele plantenveredeling al jaren laboratoriumtechnieken gebruikten om hun zaad en plantgoed zo efficiënt mogelijk te produceren. Vanuit het Louis Bolk Instituut is toen het initiatief genomen om de moderne plantenveredeling in al haar facetten te beschrijven en te proberen een oordeel te vormen of de gebruikte technieken en gedachtegangen passend zijn in het geheel van de biologische landbouw. Uit de hierop volgende discussie bleek dat we te maken hebben met een glijdende

schaal: gentechnologie, protoplastenfusie, F1 hybriden of zaadvaste rassen, wat is nog passend bij de biologische landbouw. De biologisch-dynamische beweging in Duitsland heeft deze discussie aangepakt om haar normen met betrekking tot een plantenveredeling die voor haar passend is scherp te formuleren. De conclusies zijn helder: alleen zaadvaste rassen zijn passend voor de BD-landbouw, de methodiek van de F1 hybriden is dat niet!

Hoe denken wij in Nederland over deze stellingname? Welke gedachtegang zit er achter F1 hybriden en is die passend in het biologische wereldbeeld? Ik wil hier proberen mijn argumenten en gevoelens op een rijtje te zetten.

“Bij de F1 hybriden is het opvallend dat het voor de voedingskwaliteit niet wezenlijk uitmaakt in welke mate er technieken zijn gebruikt, maar dat het vooral gaat om het feit dat het een F1 hybride is”

Schematische weergave van de teelt van een F1 hybride.

Uit: Fibl Dossier 2 – Plantenveredelingstechnieken.

Wat zijn de argumenten vóór het gebruik van F1 hybriden?

- De F1 hybriden zijn homogener en hebben meer opbrengst. Beide eigenschappen zijn het gevolg van het heterosis effect
- Telers hebben toegang tot de producten van de gangbare veredeling, dus meer rassenkeuze.
- Door deze veredelingstechniek hebben telers sneller toegang tot een nieuw ras.

Het succes van de F1 hybriden, homogeniteit en opbrengst, is te danken aan de selectie-inspanning en niet aan de hybridisering als zodanig. Eenzelfde toewijding aan het kweken van zaadvaste rassen zou een vergelijkbare verbetering te zien geven. Zo zouden bijvoorbeeld de ouderlijnen (let wel: zaadvast!) die ten grondslag liggen aan de F1 hybriden heel interessant zijn voor telers. Omwille van bedrijfseconomische redenen worden ze geheim gehouden, laat staan op

de markt gebracht.

De vooruitgang van de F1 hybriden is niet allround. Hoe zit het bijvoorbeeld met de smaak? Jan Bokhorst constateerde eind jaren zeventig al dat er een enorme variatie is in de smaak kwaliteit van biologisch-dynamische wortels. Toen waren er nog vele zaadvaste rassen (zoals Vita Longa) die eenzijdig op opbrengst waren veredeld. In al die jaren zijn veel nieuwe rassen geïntroduceerd, bijna allemaal F1 hybriden. Van verbetering in smaak is geen sprake. Terwijl de biologische landbouw zich met deze eigenschap naar de klanten presenteert. Smaak is een raseigenschap en is het gevolg van een doelgerichte veredeling. Van een smakeloze wortel is met nog zo verantwoord biologisch-dynamische teelt niet een smakvolle wortel te maken. Conventionele veredeling is producent geïntendeerd, smaak is een consumentenbelang (waar staat de biologisch-dynamische landbouw eigenlijk?)

Over het heterosiseffect, het effect dat een

nakomeling het gemiddelde in een of meerdere eigenschappen van de beide ouders overtreft, bestaan nogal wat misverstanden. Één ervan is dat het eigen is aan F1 hybriden. Het misverstand zit hem daarin dat het heterosiseffect ook bij de zaadvaste rassen optreedt, alleen dan vele malen een klein beetje. Als je een zaadvast ras als een populatie voorstelt met een bepaalde bandbreedte aan eigenschappen dan zullen die planten die op een bepaalde eigenschap verschillen ook een heterosiseffect vertonen. Omdat het aantal eigenschappen heel groot is en de mate van verschillend zijn van plant tot plant uiteenloopt, is het heterosiseffect meer verdekt. Een populatie die zeer uniform is voor veel eigenschappen, zal in mindere mate een heterosiseffect hebben. Daarom is het ook van belang om op "onbelangrijke" eigenschappen een bredere bandbreedte aan te houden. Overigens is het fenomeen heterosiseffect wetenschappelijk gezien nog steeds een raadsel; men werkt er mee maar wat is het eigenlijk? Verderop kom ik hier op terug.

Wat betreft de snellere beschikbaarheid van nieuwe rassen en grotere rassenkeuze wil ik het volgende opmerken:

- Feitelijk kloppen deze overwegingen. Als individuele teler wil je graag een keuze uit vele rassen. En als er een nieuwe meeldauwresistente ui is, is dat natuurlijk interessant. Maar wat als de kwaliteit van al die nieuwe rassen niet strookt met de uitgangspunten van de biologisch-dynamische landbouw?

Wat is het eigene van de F1 hybriden? Op twee niveaus wil ik dat bespreken.

Als het gaat om graanveredeling spelen binnen de biologische landbouw de biologisch-dynamische bedrijven een voortrekkersrol. Hier graanveredeling op BD-bedrijf Dotterfelderhof, Duitsland. (Foto: Gerda Peters)

- Uit welke samenhang komen ze, d.w.z. wat is de kwaliteit van het veredelingsproces?
- Hoe is het met de voedingskwaliteit van de F1 hybriden gesteld?

De technologische ontwikkeling staat niet stil. Hybriden anno 2008 zijn anders dan 40 jaar geleden. Deze ontwikkeling zal zich doorzetten. Steeds meer laboratoriumtechnieken zullen toegepast worden om nog vooruitgang te boeken. Alle F1 hybriden worden bij conventionele bedrijven "in elkaar gezet" met behulp DNA marker gestuurde selectie. Alleen het erfelijke materiaal waar we een "functie" aan kunnen toeschrijven wordt in het veredelingsproces in

-beschouwing genomen. Gentechnologie is niet zomaar uit de lucht komen vallen, het is niet meer of minder dan een volgende stap in deze ontwikkeling. Het is de ultieme consequentie van de concentratie van kweekbedrijven die het eigenbelang voorop stellen. Hier ligt ook de ene en ware reden voor de ontwikkeling zoals we die gezien hebben: het vergroten en veiligstellen van macht. Bijkomend resultaat is het dramatisch verminderen van de agrobiodiversiteit: alleen de teeltlijnen die passen in het programma van het bedrijf komen in het verkeer. Dit is een extra aanleiding om een bepaalde manier van denken die achter dit handelen zit in het daglicht te stellen. Wel nu, wat is deze manier van denken?

De innerlijke grondhouding is die van het benaderen van het leven op een mechanische manier. Een plant is een verzameling van genen, die op een bepaalde manier gerangschikt zijn. Deze rangschikking is op toevallige wijze tot stand gekomen en moderne plantenveredeling is niets anders dan de juiste combinatie van genen in een F1 hybride verenigen. Een plant heeft echter ook een hoger zijnsniveau en zou als zodanig door de mens benaderd moeten worden. Dit hogere zijnsniveau is het leven. Kenmerk van het leven is dat het zich samenhangend differentieert. De differentiatie kan zich in oneindig vele richtingen ontwikkelen, maar is telkens een zinvol dynamisch geheel. Eigenlijk helemaal niet toevallig. Zo is binnen de ontwikkeling van een plant de bladontwikkeling een levendige herhaling én door-

"Het was niet het gebrek aan opbrengst of uniformiteit bij de gewassen die de impuls gaf tot de landbouwcursus in Koberwitz"

gaande ontwikkeling van een grondthema; de bladmetamorfose. Daar zit het woord "meta" in, wat verwijst naar een hoger werkingsprincipe. Zo is de ontwikkeling van een nieuw ras ook te zien; telkens een herhaling én een stapje voorwaarts ten opzichte van de vorige generatie. Het hele scala aan cultuurgewassen is op deze wijze tot stand gekomen; door selectie op bepaalde eigenschappen binnen een bepaald milieu. Het is op basis van deze rijke veelvormigheid dat de moderne veredeling haar werk kan doen. Zelf voegt ze niets toe om de veelvoudigheid in de toekomst te continueren. We kunnen nu overzien waar deze eenzijdige ontwikkeling toe heeft geleid. Het is aan de tijd om na te denken of we daar verder in mee willen. Tegenover het "recht" door gewoontevorming (de F1 hybriden zijn er nu eenmaal) staat het inzicht dat techniek nu eenmaal sneller is dan de moraal. Bovendien zijn er altijd al mensen geweest die voor deze eenzijdige ontwikkeling gewaarschuwd hebben.

Het tweede niveau waarop ik het eigene van de F1 hybriden wil bespreken is dat van de voedingskwaliteit. De voedingskwaliteit van een plant correleert met de kwaliteit van de levenskrachten in een plant. Levenskrachten zijn, kort samengevat, de lichtkrachten die de planten tegen de zwaartekracht in doen groeien. Of anders gezegd, de differentiatiekrachten tegenover de tendens tot entropie, de eenvormigheid. Het is mogelijk de kwaliteit van deze levenskrachten te onderzoeken, bijv. door kristallisatieproeven of de stijgbeeldmethode, maar ook door jezelf als mens te scholen tot waarnemingsinstrument. In Duitsland is de "Verein für Bildekräfteforschung" (Vereniging voor Vorm-

krachtenonderzoek) actief die talloze onderzoeken heeft verricht bij levensmiddelen, zo ook gewasonderzoek bij groenten en granen. Uit het onderzoek van zaadvaste rassen blijkt een grote verscheidenheid in de voedingskwaliteit te bestaan. Ook daar zijn er rassen die, als voedsel genuttigd, eerder een belasting dan een ondersteuning zijn voor de mens. Bij de F1 hybriden is het opvallend dat het voor voedingskwaliteit niet wezenlijk uitmaakt in welke mate er technieken zijn gebruikt in het veredelingsproces, maar dat het vooral gaat om het feit dat het een F1 hybride is. Hoe is dit te begrijpen?

Iedere F1 hybride is een kruising. Ook bij biologisch-dynamische veredeling kan een kruising zin hebben als een selectiepopulatie (bijv. een ras) te weinig ontwikkelingsperspectief biedt. Een dergelijke kruising gooit dan een heleboel overhoop. Hoe ziet dat er op levenskrachterniveau uit? Dorian Schmidt hierover: "Er is sprake van een samenstelling van afzonderlijke vormkrachten die als geheel gespannen en onevenwichtig is. Het niet-harmonische, de spanning en de turbulente chaotische verhoudingen van de afzonderlijke groepen van vormkrachten is een typisch kenmerk van de F1 hybriden op het niveau van de vormkrachten. Bij onderzoeken waar de inteeltlijnen ter beschikking stonden, bleek dat de verschillende karakters van de inteeltlijnen de bron zijn van deze groepen van vormkrachten. Deze groepen zijn niet op een harmonische manier met elkaar verbonden, maar staan op een grove en niet aangepaste verhouding tot elkaar". En verder: "Wanneer verder een ongestoorde vermeerdering zou plaatsvinden van een F1 hybride zal het plantenwezen aan deze verhouding 6-8 generaties moeten werken om

harmonie te bewerkstelligen. Een heel scala van nieuwe verervingslijnen zijn dan ontstaan die allemaal zaadvast zijn".

Op de chaos op levenskrachtniveau reageert de plant zichtbaar met het heterosiseffect. Dorian Schmidt beschrijft dit als volgt: " het heterosiseffect kan gezien worden als een overreactie van het plantaardig organisme op de wezensvreemde verhoudingen die zich in hem voordoen. Het is te vergelijken met lichte koorts bij een mens als gevolg van een verkoudheid of een infectie". Het heterosiseffect is inderdaad extra levendigheid van de plant (het gezegde "koortsachtige activiteit"getuigt daar van), maar wat is de kwaliteit van die activiteit?

Mijn inziens hangt het bestaansrecht van de biologisch-dynamische landbouw samen met de voedingskwaliteit van de landbouwproducten. Het was niet het gebrek aan opbrengst of uniformiteit bij de gewassen die de impuls gaf tot de landbouwcursus in Koberwitz. F1 hybriden geven zo gezien een antwoord op een vraag die niet gesteld is. Biologisch-dynamische veredeling zou zich ten doel moeten stellen rassen te ontwikkelen die in een levensstroom staan (dus ook nateeltwaardig zijn), aantoonbaar voedingskwaliteit hebben en smaakvol zijn. Hoe willen we als biologisch-dynamische sector daar mee omgaan? Enkele gezichtspunten zijn:

- Toewerken naar een landbouw zonder F1 hybriden. Dit zal bij het ene gewas gemakkelijker gaan dan bij het andere. Bij sommige gewassen zullen termijnen van 10-20 jaren nodig zijn. Deze boodschap duidelijk communiceren met veredelaars, zodat daar geen verkeerde verwachtingen

gewekt worden. Omdat veredeling iets is van de langere termijn dient dit zo spoedig mogelijk te gebeuren. Overigens zijn er in het buitenland op het gebied van de veredeling verscheidene biologisch-dynamische initiatieven die alleen met zaadvaste rassen werken. Denk aan Kultursaat en Getreidezüchtung Darzau in Duitsland, Sativa en Peter Kunz in Zwitserland en Rheinsaat in Oostenrijk.

- Zaadgoed is een cultuurgoed. D.w.z. dat het uit het economisch leven gehaald moet worden. Concrete veredelingsinitiatieven zullen sectorbreed (ook handel en consumenten) ondersteund moeten worden. Wanneer een veredelaar voor zijn werk een redelijke beloning krijgt, hoeft dat niet uit de verkoop van het handelszaad te komen. Zodoende kan kwaliteit de motor worden van een veredelingsproces in plaats van het uitzicht op winstmaximalisatie. Daar hoort dan natuurlijk een afzien van eigendomsrechten bij. Het is bepaald niet vergezocht om dienstbaarheid te vragen van veredelaars. In een tijd als deze waarin we dat zelfs van de bankdirecteuren vragen. Het sociaal-economische concept van de vrije marktwerking heeft zich als onwerkzaam bewezen. Zeker bij een fundamenteel iets als zaadgoed zullen naar we naar vormen moeten zoeken die een gewenste ontwikkeling stimuleren.
- In Nederland zijn zo goed als geen veredelingsinitiatieven door telers. Óf er komt een eigen infrastructuur waar dit mogelijk wordt (geïnitieerd door stichting Zaadgoed) óf men zoekt aansluiting in het buitenland, zoals Kultursaat in Duitsland.

Romige melk van relaxte koeien

Demeter: de kracht van de natuur. Dat is de nieuwe slogan waarmee Demeter de komende tijd haar producten gaat promoten bij consumenten en winkeliers. Maar wat is die kracht van de natuur? Proef je dat terug in de producten? Een rondje langs Demeter-zuivel: van koe tot keukentafel.

Tekst & beeld: Annelijn Steenbruggen

"Ik proef blind het verschil." Aan het woord is Edwin Crombags, marketingmanager bij melkfabriek Ecomel in Limmen. Onder het merk Zuiver Zuivel produceren zij EKO en Demeter-zuivel voor de natuurvoedingswinkels. Een belangrijke taak van Edwin is het wekelijks proeven van de producten. Edwin: "EKO melk wordt net als gangbare melk gehomogeniseerd. Onder hoge druk worden de vetbolletjes door kleine gaatjes geperst waardoor ze gelijkmatig in de melk verdeeld worden. Demeter-producten worden niet gehomogeniseerd. Hierdoor heeft Demeter-melk een pure en vollere smaak. Wij noemen dat de smaak van vroeger. De melk roomt wel op in de fles. De consument is dat tegenwoordig niet meer gewend. Maar voor mensen die bewuster met voeding bezig zijn, heeft dit aspect juist een meerwaarde. Bovendien wordt gezegd dat Demeter-zuivel mede om deze reden gezonder is."

Dames van 14

In de melkfabriek krijgt Demeter-zuivel dus

een speciale behandeling. Maar het echte verschil wordt gemaakt op de boerderij. Zoals bij melkveehouder Marcel Schoenmakers op biologisch-dynamische zorgboerderij de Hondspol in Driebergen. Een groot deel van hun melk gaat naar de fabriek in Limmen, de rest wordt ambachtelijk verwerkt in de zuivelmakerij op het eigen erf. Dierenwelzijn is een belangrijk Demeter-aspect en kan je aflezen aan een harmonieuze kudde, aldus Marcel. Voor vijftig loslopende koeien met hoorns is dat makkelijker gezegd dan gedaan. Marcel: "De koeien hebben een rangorde. Als je vechtpartijen wilt voorkomen, moet je zorgen dat alle koeien zich veilig en voldaan voelen. Op de eerste plaats hebben wij een ruime potstal en zorg ik er voor dat de koeien altijd eten hebben. 's Zomers staan ze in het weiland en kunnen ze onbeperkt gras eten. 's Winters ligt er dag en nacht een mix van kuilgras, geplet graan, mineralen en zout langs het voerhek. Op de tweede plaats heb ik alle generaties in de kudde. De oudste koe is 18 jaar en er zitten ook veel dames van 13 en 14 jaar tussen. De oudere koeien geven stabiliteit. Als je alleen maar jonge dieren hebt, geeft dat veel onrust en gedoe."

Melk met karakter

Voor de wijnbouw is *terroir* een belangrijk aspect van het kwaliteitsdenken. De Fransen zijn er trots op: het gaat tegen het fastfood-denken en de smaakvervlakking in. Voor Demeter-boeren is *terroir* ook een belangrijk begrip. Zij noemen het bedrijfsidentiteit. Het karakter van de grond en de producten wordt ontwikkeld door een gesloten kringloop, dierenwelzijn (geen stress) en speciale preparaten.

Landbouw & zorg

Een zorgboerderij is een boerderij waar mensen met een verstandelijke beperking of psychische aandoening op therapeutische basis kunnen meewerken. Het ritme van de seizoenen, het werk met de handen in de aarde en het contact met de dieren geeft voldoening en heeft een helende werking. Het idee voor de zorgboerderij is ontstaan in de biologisch-dynamische landbouw. Momenteel zijn er 900 zorgboerderijen, twintig jaar geleden waren het er nog maar 40. De Hondspol in Driebergen is 25 jaar geleden opgericht en is dus een van de eerste zorgboerderijen.

Relaxte koeien

Als Marcel 's ochtends vroeg de stal in komt om te gaan melken, moet hij zijn koeien soms wakker schudden. Marcel: "Ze liggen dan zó lekker. Helemaal plat in het stro in diepe slaap. Dat betekent dat ze niet alert hoeven te zijn en zich optimaal kunnen ontspannen."

Minder stress is goed voor de melkwaliteit. Andreas Daldorf, de zuivelmaker op de Hondspol, is dan ook blij met de relaxte koeien. Met de verstandelijk gehandicapte hulpboeren maakt hij dagelijks halfvolle en volle melk, karnemelk, boter, yoghurt, kwark en kaas. "Het basisprincipe van Demeter zijn de maatregelen die de boer neemt," aldus Andreas. "De melk is daar een uitdrukking van. Wij proberen de vitaliteit van de melk zoveel mogelijk te behouden door zo min mogelijk bewerkingen en toevoegingen."

Paardebloemkracht

Vitaliteit is een belangrijk begrip voor Demeter-producten. Vitaliteit staat enerzijds voor

gezondheid en productkwaliteit. Maar vitaliteit staat ook voor levenskracht. Andreas: "Ik kan dat het beste uitleggen aan de hand van preparaten. Dat zijn kruiden- en mineralenmengsels die we via de mest uitbrengen over de akkers en weilanden. We maken preparaten van kamille, eikenschors, brandnetel, valeriaan, kiezel, koemest en paardebloem. De paardebloem bijvoorbeeld reageert heel sterk op zonlicht. De bloem volgt de zon van opgang tot ondergang. Je kunt zeggen dat de paardebloem verbonden is met het zonlicht." Via de bemesting geef je die paardebloemkwaliteit aan de bodem, aldus Andreas. Het gewas dat op de akkers groeit, kan deze kracht in zich opnemen. Dat komt dan ten goede aan de koe, die het gras en het graan eet, maar natuurlijk ook aan de mens die de melk drinkt. "Het is een geheimzinnig verhaal," aldus Andreas. "Maar je zou ook kunnen zeggen dat wij onze bodem en dieren heel veel zorg en aandacht geven en van aandacht bloeit elke levend wezen op. Opbloeien is een uiting van vitaliteit!"

Kijk ook op:

www.zuiverzuivel.nl

www.hondspol.nl

www.zorgzuivel.nl

www.demeterinfo.nl

Top 5 voor Demeter-zuivel

- Natuurzuiver met zo min mogelijk bewerkingen en toevoegingen
- Koeien met hoorns
- Aandacht voor plant, dier, mens en landschap
- Een gesloten kringloop
- Vitale bodem, Vitale dieren, Vitale zuivel

Naar een spiritualiteit met modderige handen?

Al geruime tijd interesseer ik mij voor de verhouding tussen de christelijke religie en de landbouw. Onlangs kreeg ik een nieuw boekje in handen: *Levend huis*, met de ondertiteling *Ecospiritualiteit en schepping*. Ik heb het met interesse gelezen, o.a. op zoek naar de verhouding tussen (BD-) landbouw en spiritualiteit. *Wim Gort*

Voor het goede begrip: de Raad van Kerken heeft *Levend huis* niet nadrukkelijk geschreven voor BD-boeren, handelaren en consumenten. Het is bestemd voor de kerken, protestants en katholiek, maar niet alleen voor de dominee en de priester. Het is '...een oproep tot bezinning, vanuit een door de Bijbel gevoede en gevormde spiritualiteit'. De oorsprong ligt in een oproep in 1989 van de oecumenische patriarch Dimitrios van Constantinopel (1914–1991) om de eerste zondag van september te bestemmen als dag voor de

bescherming van de natuur en als dankdag voor de schepping. Het boekje is bedoeld als een stimulans voor de 'Scheppingsperiode' die in sommige Europese kerken jaarlijks van 1 september tot 4 oktober wordt gehouden. De opstellers hebben gezocht naar zingende symbolen en verhalen die een leidraad kunnen zijn bij 'wat veel mensen zien en beleven als een crisismoment: klimaatverandering' en bij onze betrokkenheid bij natuur en milieu. Aangrijpingspunt is een 'ecologische lezing' van het scheppingsverhaal in Genesis,

het eerste boek van de Bijbel.

In de Inleiding wordt Genesis 1 gelezen als het bouwen en inrichten van een huis (vandaar de titel van het boekje). Op de eerste drie scheppingsdagen worden de ruimten om te leven geschapen (licht/donker; water en luchtruim; droge aarde). Op de vierde t/m zesde dag worden deze ruimten gevuld (met zon, maan en sterren; vissen en vogels; landdieren en tenslotte de mens).

Na de inleiding volgen in zeven hoofdstukken de zeven scheppingsdagen uit Genesis. Iedere Scheppingsdag krijgt zijn eigen milieuthema: klimaat (energie/licht), water, ruimtelijke ordening, biodiversiteit, verhouding mens – dier, voedsel en de waarde van stilte. Per hoofdstuk eerst de tekst uit Genesis, dan een

Genesis 2 (NBV):

4. Dit is de geschiedenis van de hemel en de aarde. Zo ontstonden ze, zo werden ze geschapen. In de tijd dat God, de HEER, aarde en hemel maakte, 5 groeide er op de aarde nog geen enkele struik en was er geen enkele plant opgeschoten, want God, de HEER, had het nog niet laten regenen op de aarde, en er waren geen mensen om het land te bewerken; 6 wel was er water dat uit de aarde opweldde en de aardbodem overal bevoeide. 7 Toen maakte God, de HEER, de mens. Hij vormde hem uit stof, uit aarde, en blies hem levensadem in de neus. Zo werd de mens een levend wezen.

15 God, de HEER, bracht de mens dus in de tuin van Eden, om die te bewerken en erover te waken.

liturgische Overweging (om voor te lezen of samen te lezen), vervolgens een gesprek/interview, meditatieve teksten en tenslotte een afsluitend gebed.

Ik vind het een knap ontworpen, mooi uitgevoerd en inspirerend boekje. Het lijkt me heel geschikt voor een groepje mensen in een kerk die samen inhoud willen geven aan kerkelijke dagen, zoals de *Dag van de Schepping*, de *Dag van St. Franciscus* (4 oktober) of de *Dankdag voor het Gewas en Arbeid* (eerste woensdag van november). Het is evenzeer geschikt voor de geïnteresseerde lezer, vanwege de rust die uitgaat van het lezen van Genesis 1, de eer-

bied voor de schepping, het gevoel van trouw en samenhang.

Op zoek naar aansluiting en verbinding

Bij mijn waardering voor de inhoud van het boekje merkte ik dat er bij mij een gevoel van onrust en gemis ontstond. Ik zocht naar een aansluiting op het gewone, dagelijkse werk. Als ik het boekje lees, kijk ik vanaf een 'ecospiritueel platform' bewonderend mee naar de Schepper: beschouwend en zeker welwillend, bezorgd maar ook op afstand. De natuur beleef ik erin als het scheppingsproduct van Zijn werk, als een gegeven. Maar mij gaat het

juist om het werken van de Schepper zelf, om het scheppingsproces dus. De Schepper moest er zelfs een dag van uitrusten. Dáár word ik door geraakt. In het verlengde daarvan gaat het mij ook om de mensen die zich schepend in de natuur bewegen, zoals boeren, die de grond bewerken.

Voor mij is de schepping een geschenk, waar je mee omgaat en waarmee je een verbinding aangaat – in voortdurende ontwikkeling. Vanuit die verbinding wil ik hierna drie thema's aanstippen.

Projectgroep Kerk en Milieu van de Raad van Kerken

De Raad van Kerken in Nederland is een gemeenschap van 17 christelijke kerken. De Projectgroep Kerk en Milieu ondersteunt de kerken en hun leden met materiaal voor informatie en actie, verdieping en liturgie. Kerk en Milieu is onderdeel van een groot oecumenisch netwerk van organisaties die zich inzetten voor bewustwording en actie op het gebied van duurzaamheid, milieu, zorg voor de Schepping en kwaliteit van leven. Vragen rond milieu en duurzaamheid gaan de hele Nederlandse samenleving aan. Kerken vormen een deel van die samenleving. Voor kerken is de aarde niets minder dan de schepping, 'het werk van Gods handen'. Hoe mag je daar als mens mee omgaan? Als exploitant? Als rentmeester? Als participant?

www.raadvankerken.nl
www.kerkenmilieu.nl

Christelijk Ecologisch Netwerk

Het CEN is een netwerk van ca. 15 leden waaronder de Evangelische Alliantie, A Rocha, Eemlandhoeve, GMV, RMU, CNV en de wetenschappelijke bureaus van CDA, SGP en CU. Doel: orthodox-protestantse en evangelische kerken stimuleren tot zorg voor Gods schepping. Daarmee bedoelen we de aarde die God geschapen heeft en die Hij aan ons mensen in beheer gegeven heeft met alles erop en eraan: mens en milieu, planten en dieren, zee, land en lucht, ja het complete ecosysteem dat deze aarde is. Als het besef dat we namens God voor de schepping mogen zorgen, doordringt onder christenen, gaan boeren goed voor hun vee zorgen, tuinters goed voor hun planten en wil iedereen een einde helpen maken aan roofbouw. Het zal nog niet het paradijs op aarde worden, maar het wordt er wel een stuk leefbaarder. Anders gezegd: er komt gerechtigheid.

www.cenet.nl

Eemlandhoeve

De Eemlandhoeve bij Bunschoten is een ontmoetingsplek op het platteland waar het bruist van vernieuwend plattelandsleven. Wat begon als een ecologische zoogkoeienhouderij is uitgegroeid tot een modern communicatiecentrum op het gebied van landbouw, natuur, milieu en ethiek. Er is een vergadercentrum, recreatie- en zorgboerderij en een Streekwinkel. De Eemlandhoeve heeft zich in de loop der jaren vanuit eigen ervaringen steeds verder ontwikkeld tot een kenniscentrum op het gebied van Plattelandsvernieuwing, Agrarische Natuureducatie en integrale Duurzaamheidsvraagstukken.

www.eemlandhoeve.nl

De mens en de schepping

In de Inleiding zien de opstellers de mens als 'huisbewaarder' van de schepping. En zij vragen zich af: is 'huisbewaarder' te vergelijken met 'rentmeester' of 'oikonomos/econoom' zoals die elders in de Bijbel voorkomt? Is hij partner van het geschapene? Of is hij 'huismeester'? De opstellers zien de huisbewaarder eerder als degene die namens God een verantwoordelijk beheer moet voeren. De structuur van 'het huis' is gegeven, maar de huisbewaarder mag wel betrokken zijn bij de voortdurende renovatie, als een doorgaande schepping.

Ik heb het tweede hoofdstuk van Genesis opgeslagen, dat begint overigens met de zevende scheppingsdag. In vers 15 staat: 'God, de HEER, bracht de mens dus in de tuin van Eden, om die te bewerken en erover te waken!' In de Statenvertaling staat: 'om dien te bouwen, en dien te bewaren'. In de Willibrordvertaling heet het: 'om die te bewerken en te beheren'. Dat vind ik duidelijke taal, in alle drie vertalingen. Die werkende mens, dat is voor mij een boer. Met zijn handen en met de schep in de grond! Ik heb geen behoefte om na te denken over huisbewaarders, rentmeesters, partners of huismeesters.

Activiteiten en 'het gewone werk'

Bij het boekje hoort een website, www.kerkenmilieu.nl. Daar vind ik zeven Ecologische Lezingen. Met een druk op de knop kan ik zeven complete Modelvieringen downloaden, inclusief Exegese en Gebed. Er zijn Liederen voor de Scheppingsperiode en je kunt ook Liturgisch Bloemschikken. De 'Activiteiten' staan alfabetisch gerangschikt: van 'Aarde en wereldbol - zorg uitwisselen' tot 'Wandelen'. Onder 'Bloemen en planten' staat een mi-

lieuvriendelijk boeket. 'Bomen planten' wordt toegepast op doop, huwelijk of overlijden. Er is een link naar de website van Biologica; een verwijzing naar biologisch-dynamisch staat er helaas niet bij.

Naar mijn gevoel is het vooral symbolisch en breed aangereikt. Ik mis de grond. Ik zoek de klei, de aardappels, het onkruid, de trekker. Het heeft zojuist geregend. Ik zoek de modder, de laarzen, de kratten vol andijvie, de geur van de stal, mest en diesel. Daar doemt in mijn beeld de BD-boer op... Met zijn zorgen om het bedrijf, de producten, de verkoop, de financiering, altijd bezig met de kwaliteit van de grond.

Bij de Activiteiten word ik onrustig. Ik zoek naar het gewone werk, het gewone leven, waar geïnspireerd wordt gewerkt en waar je terugverwijst naar de oorsprong. Voor Liturgisch Bloemschikken wil ik werken met een goede kwaliteit biologische bloemen. Voor de maaltijd wil ik kiezen voor een goede kwaliteit biologisch brood. De ingrediënten van de bloemschikking en van de maaltijd zijn onderdeel van onze lofprijzing. Zij verwijzen naar onze omgang met de natuur en stralen dat ook uit. Als de ingrediënten willekeurig zijn gekocht en op substraat zijn geteeld, dan verwijzen zij naar een andere oorsprong. Dat geldt denk ik voor in een kerk – en waarom ook niet meteen thuis?

Het accent op Voeding of op Grond?

In het boekje tref ik tussen de hoogleraren, politici en geestelijken ook een gesprek aan met Maaikje en Jan Huijgen, het boerenpaar van de biologische Eemlandhoeve bij Bunschoten. Jan Huijgen won in 2007 de Mansholtprijs. Op de Eemlandhoeve willen zij de ontmoeting stimuleren tussen boer

en burger, stad en platteland. Citaat uit het interview: "Daarbij is de voeding een uniek verbindingspunt".

Voeding als verbindingpunt – dat vond ik erg inzichtgevend. Met mijn dagelijks eten en drinken ga ik een verbinding aan met wat het land opbrengt.

Het bracht mij op een wellicht kenmerkend verschil tussen biologisch (*organic*) en biologisch-dynamisch (BD):

- De bio-boer is gericht op de voeding en gebruikt daarvoor de grond, binnen de biologische richtlijnen van duurzaamheid.
- De BD-boer, lijkt mij, produceert eveneens maar richt zich op het bewaren, verbeteren en ontwikkelen van de grond. Bij de BD is, vermoed ik, de grond 'het unieke verbindingspunt'.

Ik zie de twee verbindingpunten naast elkaar, niet boven elkaar. Naast elkaar biedt m.i. meer mogelijkheden tot afstemming en ontwikkeling dan het 'eigen gelijk'.

Dat *verbinden* heb ik eerder gehoord. Religie, dat betekent toch *her-verbinden*?

Gezocht!

Het lezen van *Levend Huis* bracht mij tot gedachten over de spiritualiteit van BIO en BD. Ik geloof dat ik op een belangrijk spoor zit. Maar ik ben geen BD-boer en ken te weinig over de *Spiritualiteit met de handen in de klei*. Gezocht: ervaringen en gedachten over BD in haar hoedanigheid als spirituele landbouw!

Tini Brugge e.a.: Levend huis. Ecospiritualiteit en schepping. Raad van Kerken – Projectgroep Kerk en Milieu. Uitgeverij Kok – Kampen. 2008 ISBN 978 90 435 1531 3 NUR 700. 91 blz. € 12,50

Resultaten van onderzoek Stichting Agrikos (3 slot)

Elementaire rotatie

In ons onderzoek van de laatste vijftien jaar is het voorgekomen dat aanvankelijk goed werkende grondbewerkingstijden averechts werkten. De conclusie was dat die bewerking dan voor een verkeerd niveau van de planten werd uitgevoerd of dat een deels overeenkomstig gewas in het voorgaande jaar die werking aan de grond onttrokken had. Om dit te vermijden is het aan te raden de gewassen in de rotatie elementair beter wisselen en de grond dienovereenkomstig te bewerken. Daarvoor zijn alle niveaus van de gewassen in te zetten en kan er met de rotatie een voor het bedrijf passend werkplan ontstaan.

Hans Bruinsma, Stichting Agrikos

Spreading grondbewerking en gewaskwaliteiten

Als we kijken naar de vraagzijde van de gewassen, dan zien we in Noordwest Europa veel gewassen met het Maan-Aarde en Zon-Water element op het eerste en tweede niveau. Dat zijn de niveaus overeenkomend met de stappen 1 en 2 van het eerste van deze drie artikelen. Samen staan de elementen Water en Aarde voor een volumineuze groei bij lagere temperatuur en voldoende aanwezigheid van water, dus passend in deze regio. De daarbij behorende bewerkingstijden activeren de grond echter eenzijdig, met als gevolg een lagere opbrengst, vermindering van betreffende kwaliteiten en meer ziektegevoeligheid. Om dat te voorkomen kunnen de gewassen met het Maan-Aarde en Zon-Water element om te beginnen in de rotatie zover mogelijk uit elkaar gezet worden en kunnen er gewassen en rassen met andere elementaire kwaliteiten tussen gezet worden. Er moet daarbij wel in de gaten worden gehouden dat de bij deze andere rassen behorende grondbewerkingperiodes op de eigen grond in najaar of voorjaar goed te benutten zijn. In dit artikel gaan we uit van rotaties met dergelijke eenzijdige gewassen op een bedrijf op een middelmatig zware grond en kijken we hoe daarvoor de meeste spreading is te realiseren met een optimaal rendement van de grondbewerkingseffecten.

Gunstigste spreading elementen niveau 1 en 2
Aardappelen, tarwe, peen, uien en suikerbiet hebben naar de gewasgroep (niveau 1) en/of naar het individuele product (niveau 2) de Zon-Water en Maan-Aarde kwaliteit (zie tabel 1). In de tabel is "erwtten" toegevoegd als voorbeeld van een afwijkend gewas. Als eerstgenoemde gewassen de grondbewerking volgens niveau 1

Tabel 1. Gewassen met Zon-Water en Maan-Aarde element

Gewas	niveau	Zon	Maan
Aardappel	1	Water	Aarde
	2	Lucht	Vuur
Tarwe	1	Vuur	Vuur
	2	Water*	Aarde*
Peen	1	Water	Aarde
	2	Aarde	Aarde
Uien	1	Lucht	Aarde
	2	Water*	Water*
Suikerbiet	1	Water	Aarde
	2	Water	Aarde
Erwt	1	Aarde	Vuur
	2	Lucht	Lucht

* onder voorbehoud

en 2 krijgen (zie DP 4 en 5 2008), is het totale rendement steeds 71 procent (voorbeelden zie tabel 2, A1, B1, C1, D1). Omdat deze gewassen elementair sterk overeenkomen, komen er in het totale rendement van deze -en de overige twaalf rotatiemogelijkheden nauwelijks verschillen voor. Vervangen we het minst gunstige gewas (suikerbiet) door erwten, dan gaat niet alleen het rendement van de rotaties omhoog naar 84 procent (voorbeelden zie tabel 2, A2, B2, C2, D2), maar ook de scores van de individuele gewassen verbeteren.

Verdere spreiding grondbewerking voor niveau 3 en 4

Gaan we er bijvoorbeeld vanuit dat het bedrijf voor de rotatie C2 van tabel 2 kiest. In tabel 3 is die rotatie uitgezet met de grond-

bewerkingsperiodes in najaar en voorjaar voor niveau 1 en 2 (niet gearceerde deel). Als eerste kijken we naar de uitvoerbaarheid van die grondbewerkingen op het bedrijf. Waar dat niet lukt, zoeken we direct alternatieven op niveau 3 en 4 (grijze deel), welke bovendien het liefst zoveel mogelijk afwijken van de veel voorkomende Zon-Water en Maan-Aarde kwaliteit. Ook voor de andere gewassen kijken we waar op het bedrijf passende afwijkende grondbewerkingsperiodes voor niveau 3 en 4 benut kunnen worden. Daarmee wordt de grond meer afwisselend bewerkt, dat komt ten goede aan de plant maar de vraag blijft: is het uit te voeren op het bedrijf? Het bedrijf op een middelmatige grond zal waarschijnlijk in de helft van de jaren geen intensieve grondbewerking na 1

november meer kunnen uitvoeren. Deze periodes zijn in tabel 3 cursief aangegeven.

- Als we bijvoorbeeld de uienteelt het belangrijkste vinden, kunnen we met het indelen bij dit gewas beginnen. Voor uien kiezen we dan bijvoorbeeld een rastype met Zon-Aarde kwaliteit, dat is een ras met een zoveel mogelijk strekkende groeiwijze en daarmee mogelijk een late en lang doorgaande groei. We kiezen die Zon-Aarde werking omdat die niet concurreert met de elementen op niveau 1 en 2 van de voorafgaande tarwe en de navolgende aardappelen. We kunnen dan – als de grond het toelaat – voor uien een jaarlijkse wisseling plannen van intensieve najaarsgrondbewerking tussen 15 september

Tabel 2. Vergelijking tussen de elementaire rotaties van aardappel, peen, tarwe en uien in combinatie met suikerbiet (ook zon-water maan-aarde) of erwten (zon-aarde, maan-vuur). Suikerbiet en erwten zijn vetgedrukt aangegeven.

1A	Aardappel 0.68	Peen 0.72	Tarwe 0.74	Uien 0.82	Suik.biet 0.63	Totaal 0.71
2A	Aardappel 0.82	Peen 0.79	Tarwe 0.78	Uien 0.83	Erwten 0.93	0.83
1B	Aardappel 0.72	Tarwe 0.74	Uien 0.82	Suik.biet 0.63	Peen 0.68	0.71
2B	Aardappel 0.78	Tarwe 0.78	Uien 0.83	Erwten 0.93	<i>Peen</i> <i>0.85</i>	0.83
1C	Aardappel 0.73	Peen 0.74	Suik.biet 0.63	Tarwe 0.68	Uien 0.79	0.71
2C	Aardappel 0.77	<i>Peen</i> <i>0.76</i>	Erwten 0.92	Tarwe 0.86	Uien 0.87	0.83
1D	Aardappel 0.68	Peen 0.72	Uien 0.74	Tarwe 0.82	Suik.biet 0.63	0.71
2D	Aardappel 0.82	Peen 0.79	Uien 0.78	Tarwe 0.83	Erwten 0.93	0.83

Lucht). Als alternatief geven we in beide perioden een bewerking, wat voor een dergelijk ras wellicht het beste is. De voorjaarbewerking tussen 10 maart en 19 april is voor zaaiuien ondiep en voor pootuien diep, wat nuancering in het effect geeft. Ook daarop kan weer met raskeuzen worden geanticipeerd. Bij een diepere bewerking kan bijvoorbeeld een ras met grofbrede kenmerken gekozen worden.

- Met aardappelen kiezen we bewust geen strekkend rastype omdat die kwaliteit na een strekkend uienras wordt verzwakt. Hier past dan beter een ras met een Zon-Vuur kwaliteit, dat is een zeer hoogtalig knoltype en/of een ras met een sterk vertakkend kleinbladig gewas. Daarmee kan ook na 19 april geplant en aangeaard worden en, afhankelijk van het uitgangsmateriaal, soms ook de plantbedbewerking gedaan worden. Omdat de Zon-Lucht effectiviteit na uien in deze teelt niet optimaal is, en de periode van 1 tot 19 november in dit voorbeeld ook niet altijd benut kan worden, kan in deze situatie beter niet voor pootgoedteelt gekozen worden, tenzij het pootgoed afkomstig is van een rotatie waar die kwaliteit bovengemiddeld rendeert.
- Voor peen is er dan in de raskeuze nog een zeer beperkte resterende ruimte. De enige aanvullende optie lijkt de Zon-Aarde kwaliteit voor een hoogstengelig en strekkend, lang door groeiend worteltype. Die belemmert dan echter wel de strekkende groei van de navolgende erwten. Hierin moet dan een keus gemaakt worden. Ook een grofbreed worteltype is in deze rotatie het best te vermijden omdat de Zon-Water kwaliteit in de hele rotatie

al veel voorkomt en het rendement daarvan onder 80 procent zal blijven.

Aandachtpunten samenstellen elementaire rotatie

- Zijn de gebruikte grondbewerkingsperioden naar Zon en Maan in de rotatie goed gespreid?
- Zijn de mogelijkheden van de raskeuzen daarin goed benut?
- Zijn de beoogde grondbewerkingstijden op betreffende grond realiseerbaar?
- Zijn de grondbewerkingen werkelijk naar het niveau die de planten dat moment nodig hebben?
- Omdat we in ons voorbeeld uitgaan van een bedrijf op een middelmatig zware grond dat na 1 november niet altijd een intensieve bewerking kan doen, komt voor erwten ook voornamelijk het Zon-Aarde element in aanmerking. Voor een intensieve zaai-bedbewerking komt alleen late grondbewerking na 24 mei in aanmerking (dus late erwenteelt) omdat de periode van 18 januari tot 15 februari op deze grond voor intensieve bewerking meestal niet te benutten is. Voorts kan het best zaad van een langstengelig ras met lange peulen van een vermeerderaar gekocht worden, dat de Zon-Aarde kwaliteit al sterk in zich heeft. De jaren dat er wel tussen 1 en 19 november of tussen 15 februari en 10 maart grondbewerking kan plaatsvinden, zijn dan meegenomen.
- Voor tarwe kan in deze rotatie, waar betrekkelijk weinig het Zon-Vuur element voorkomt, het best een daarmee overeenkomend ras met relatief harde, goed houdbare en veel zaden gekozen worden

en/of een ras met een droog, sterk vertakkend gewas. Daarvoor kan grondbewerking plaats vinden tussen 10 augustus en 15 september en tussen 19 november en 19 december (winter tarwe) of een winter grondbewerking tussen 19 december en 18 januari en/of tussen 10 maart en 19 april (zomertarwe). Dat concurreert niet met de voorgaande erwten en navolgende uien. Zijn die grondbewerkingsmogelijkheden voor tarwe niet op een bedrijf aanwezig, dan zal voor een ander rastype gekozen kunnen worden in een andere rotatievolgorde. We moeten er in dit voorbeeld overigens rekening mee houden dat er voor tarwe nog geen veldonderzoek is gedaan voor niveau 2.

Overige aanpassingen

Met voornoemde raskeuzen en de daarvoor te gebruiken grondbewerkingstijden gaat de prognose voor alle gewassen omhoog. In de kolommen van tabel 3 komt er dan van links naar rechts zoveel mogelijk afwisseling tot stand. Wat zo voor de Zonwerking is aangegeven, kan vervolgens ook met betrekking tot de Maan-werkingen gedaan worden. Dit heeft een verdere verbetering tot gevolg. Daarbij worden rassen met Maan-Aarde kwaliteit geheel vermeden, omdat die werking al zoveel voorkomt. Daarmee komt deze aanvankelijk eenzijdige rotatie uit op meer spreiding en een nog vrij optimale score boven de 90 procent, waarbij de gewassen erwten, tarwe, uien als beste uit de bus komen. Die kunnen bijvoorbeeld voor vermeerdering ingezet worden.

Met voorgaande keuzen was de teelt van peen de zwakste schakel en die verzwakt ook de Zon-Aarde werking op erwten. Voor

Tabel 3. Te gebruiken Zonperioden voor voorbeeldrotatie C2

	Nivo	1 - Aardappel	2 - Peen	3 - Erwtten	4 - Tarwe	5 - Uien	2 - Alternatief
		0.77	0.76	0.92	0.86	0.87	0.81-0.91
Zon Najaar	1				Vuur	Lucht	Vuur
					10 aug.-15 sept.	1-19 november	10 aug.-15 sept.
					19 dec.-18 jan.		19 dec.-18 jan.
	2	Lucht	Aarde	Lucht	Water		Vuur
		1-19 november	15 sept.-31 okt.	1-19 november	19 nov.-19 dec.		10 aug.-15 sept.
							19 dec.-18 jan.
Zon Voorjaar	1	Water	Water	Aarde	Vuur	Lucht	Vuur
		10 mrt.-19 april	10 mrt.-19 april	18 jan.-15 febr.	19 apr.-14 mei	15 febr.-10 mrt.	19 apr.-14 mei
				24 mei -19 juni			
	2	Lucht		Lucht	Water	Water	Vuur
		15 febr.-10 mrt.		15 febr.-10 mrt.	10 mrt.-19 april	10 mrt.-19 april	19 apr.-14 mei
Vrij element Zon Najaar	3				Vuur	Aarde	Vuur
					10 aug.-15 sept.	15 sept.-31 okt.	10 aug.-15 sept.
					19 dec.-18 jan.		19 dec.-18 jan.
	4				Vuur	Aarde	Vuur
					10 aug.-15 sept.	15 sept.-31 okt.	10 aug.-15 sept.
					19 dec.-18 jan.		19 dec.-18 jan.
Vrij element Zon Voorjaar	3	Vuur	Aarde	Aarde	Vuur		Vuur
		19 apr.-14 mei	18 jan.-15 febr.	18 jan.-15 febr.	19 apr.-14 mei		19 apr.-14 mei
			24 mei -19 juni	24 mei -19 juni			
	4	Vuur	Aarde	Lucht	Vuur		Vuur
		19 apr.-14 mei	18 jan.-15 febr.	15 febr.-10 mrt.	19 apr.-14 mei		19 apr.-14 mei
			24 mei -19 juni				

De cursieve bewerkingen worden niet ieder jaar gerealiseerd.

een hoger rendement kan op de plaats van peen een gewas met de Zon-Vuur kwaliteit op zowel niveau 1 als 2 gezet worden. Naar verwachting zijn dat haver, blauwmaanzaad en lijnzaad. Die geven in betreffende rotatie op de plaats van peen dan een score van respectievelijk 81%, 87% en 91% en verhogen de totale score voor niveau 1 en 2 tot respectievelijk 85%, 87% en 88%. Wordt er liever een ander aardappeltype

gekozen, dan kan er beter een andere rotatievolgorde gekozen worden, bijvoorbeeld met tarwe en uien voor en na de aardappel. Daarmee kan er op bedrijven die na 1 november niet altijd een intensieve bewerking kunnen doen, gekozen worden voor een lang knoltype, waarbij de strekkende groeiwijze in de raskeuze van tarwe en uien achterwege moet blijven. Voor een mooie lange knol moet dan een jaarlijkse voorafgaande

najaarsbewerking tussen 15 september en 1 november worden toegepast.

Op die wijze zijn er velerlei mogelijkheden tot het gericht inzetten van de elementaire kwaliteiten in de rotatie waarmee de gewassen goed tot ontwikkeling komen. Een gewas dat in opbrengst, kwaliteit en gezondheid het meest belangrijk is, kan als eerste met de rotatie indeling aan bod komen.

Berekening van rotatiescore

Alle in de tabellen vermelde scores gaan uit van een terugvallen van de opbrengst, kwaliteit en gewasgezondheid met 2,75 procent wanneer een bewerking voor een bepaald element wordt herhaald (elementaire herhaling). Dat is gebaseerd op de in het vorige artikel aangehaalde toename van een ziekteprobleem met 22 procent per elementaire herhaling (zie DP 5 2008). Aangezien er in ieder cultuurgewas acht elementaire kwaliteiten aanwezig zijn, is de terugval op de gehele plant betrokken dus een achtste deel daarvan.

Met een door Andre Versluis ontwikkelde software kunnen op basis daarvan alle rotatievolgordes berekend worden. (voorlopig ligt daarbij de grens op een negenvoudige rotatie). De nawerking van de gewasopvolging wordt daarbij zes jaar teruggerekend, waarbij van een jaarlijkse halvering van de nawerking wordt uitgegaan. Voor de praktijk is interessant dat in rotaties met een vrijwel gelijke totaalscore de individuele gewassen toch verschillende resultaten geven. Bijvoorbeeld de scores voor peen in tabel 2 (vergelijk peen in rotatie B2 met rotatie C2) variëren van 76% tot 85%. Bij meer afwisselende rotaties zijn die verschillen nog groter. Afhankelijk voor welke gewassen men de beste scores wil hebben, bijvoorbeeld ten behoeve van vermeerdering, kan men aan de hand daarvan de gewasvolgorde kiezen. Daarbij zal vanzelfsprekend ook gekeken moeten worden naar de praktische uitvoerbaarheid op het bedrijf en de specifieke ziekteproblemen.

Velerlei mogelijkheden

Rotaties met meer wisselende elementaire kwaliteiten op niveau 1 en 2 dan de voorgaande voorbeelden geven hogere scores. Er zijn rotaties waar voor niveau 1 en 2 tenminste negentig procent score op de totale rotatie gehaald wordt. Daarbij lopen de totale rendementverschillen op tot tenminste vijf procent en liggen de rendementverschillen voor de individuele gewassen tot boven de 15 procent. Van die rotaties zijn er in de praktijk maar een beperkt aantal. Ook in de fijne tuinbouw en in combinaties van akkerbouw en tuinbouw kan dat echter voorkomen. Die verschillen per product tot boven de 15 procent in opbrengst, kwaliteit en gewasgezondheid krijgen we echter per saldo ook met de bewuste inzet van elementair afwijkende rastypen in de meer eenzijdige rotaties, zoals voorgaand aangegeven.

Voor welke rotatie ook gekozen wordt, met

het elementair wisselen van grondbewerkingstijden die op een grond goed zijn uit te voeren en het daarbij inpassen van de gewassen naar de verschillende niveaumogelijkheden is het beste reageren van de grond te verwachten. In de rotatie kunnen alle mogelijkheden die er voor grondbewerking en gewassen op de locatie zijn, verwerkt worden. Een onoverkomelijke grondbewerking is dan altijd een nuttige grondbewerking.

Telers die voor de eigen gewassen volgorde willen laten doorrekenen, of daarbij een alternatief gewas willen laten doorrekenen, kunnen dat bij de Stichting Agrikos doen. Afnemers van de maandelijkse berichten kunnen er tot maximaal drie per jaar gratis laten doorrekenen. Belangstellenden voor cursus in de grondbewerkingsmethode kunnen dat ook aanvragen. Telefoon 030-225 7505 of info@agrikos.nl.

Stichting Agrikos

Betere groei, kwaliteit
en gewasgezondheid

Grondbewerkingskalender

Maandelijks e-mail bericht met kalender,
advies en methode + gratis naslagboek.
Opgave bestelformulier www.agrikos.nl

Workshops paardentRACTIE

Ook dit jaar organiseert de Initiatiefgroep *Moderne PaardentRACTIE* weer een aantal inspirerende basisworkshops in het leren werken met (moderne) paardentRACTIE. Alle workshops vinden plaats op de bedrijven van de Initiatiefgroep leden. Van de aard van die locaties wordt gebruik gemaakt bij het 'inkleuren' van de workshops. Zo zal bijvoorbeeld bij Leo de Visser de nadruk liggen op de tuinbouw en bij Arjan Wijnstra op weidebeheer en hooibouw. Er zijn dit jaar geen gespecialiseerde workshops (ploegen, houtstapelen) in de agenda opgenomen. Wel kan voor groepen (vanaf 5 personen) in overleg een programma worden samengesteld. De deelnemers leren de beginselen van zowel de theorie als de praktijk van het werken met paardentRACTIE. De zwaarte wordt afgestemd op de indi-

viduele mogelijkheden van de deelnemers. Aan bod komen onder meer: de anatomie van het (werk-) paard, bouw en func-

tie van het tuig, trekkracht en treklijnen, op- en aftuigen van verschillende soorten harnachement, sturen met enkel- en tweespan in de lange lijnen en inspannen. Na het diner op de eerste avond is er een inspirerend avondprogramma. **Kosten:** De prijs per deelnemer bedraagt 265 euro, inclusief lesmateriaal en gebruik van paarden en machines. Inbegrepen zijn koffie of thee ('s ochtends), de lunch, thee of fris ('s middags) en een eenvoudig diner op de eerste cursusavond. Niet inbegrepen zijn overnachting(en) en ontbijt. Deelname geschiedt

geheel voor eigen risico.

Wo 8 & do 9 april
Tweedaagse 'Basiscursus moderne paardentRACTIE (nadruk tuinbouw)'
Locatie: BD tuinderij 'Eindelienghe', Ritthem (Zeeland - NL)
Inhoud: eenvoudige arbeid waaronder het werken met een veldslede en specifiekere werkzaamheden als bemesten, ploegen, eggen en schoffelen.
Info en/of inschrijfformulier: eindelienghe@zeelandnet.nl of tel: 0118 478814

lees verder op p 29

Het droogseizoen in de keuken

Ilse van den Bosch

Februari is de moeilijkste tijd van het jaar in de keuken. De bewaargroenten raken op terwijl de lente met haar sappige, frisse gewassen nog even op zich laat wachten. En zoals het vroeger was: het vlees raakt op en verse zuivel is er nog niet. Gedroogde ingrediënten daarentegen zijn er nog genoeg. Zongedroogd fruit, granen, bonen, erwten, kruiden en zeewier. Ingrediënten die in de zo-

merzon zijn gerijpt en gedroogd en twee seizoenen later lang worden gekookt om goed gaar te worden. Twee keer warm.

Gedroogde appeltjes

Tijdens een lezing waarin ik enthousiast over de culinaire seizoenen vertelde, vroeg een luisteraar mij: "Wat is nu beter om te eten in de winter: een gedroogde appel of een verse van ver?" Deze vraag vond ik

niet zo makkelijk te beantwoorden. In februari zijn de Hollandse appels wel op. En als ze er nog zijn, hebben ze waarschijnlijk lang in de koelcel gelegen wat ten koste is gegaan van de lichtkwaliteit en wat uiteraard energie heeft gekost. Een verse appel in februari komt waarschijnlijk helemaal uit Zuid-Amerika, Australië of Nieuw-Zeeland. En ook een gedroogde appel, hier te koop

in de natuurvoedingswinkel, komt uit Turkije. Het niet eten van appels in februari leek mij toch het beste. Vitamine C en vitaliteit kunnen we halen uit bijvoorbeeld zuurkool, veldsla, kiemen en witlof. Een andere luisteraar bracht mij op een andere gedachte. Zij vertelde dat vroeger de bakker boven zijn oven appeltjes droogde. Het water liep haar in de mond als ze weer aan die lekkere appeltjes

Recept voor 4 personen

Winterpuree met bruine bonensaus

In dit recept is de aardse werking van bruine bonen aangevuld door de verwarmende werking van gember, komijn, kummel, tijm en olijfolie en de lichtkwaliteit uit de gierst, appeltjes en ook de aardperen. De aardpeer, ook wel topinamboer genoemd, is familie van de samengesteldbloemigen en is de knol van een zonnebloemsoort. Alle composieten zijn echte zonzonaanbidders en draaien hun bloemen met de loop van de zon mee.

Voor de puree
 8 kruimige aardappels
 8 aardperen
 200 gram gierst
 vers gemalen korianderzaad
 zeezout naar smaak

Voor de saus
 300 gram bruine bonen
 8 schijfjes gedroogde appel
 100 gram tomatenpuree
 stukje verse gember
 stukje gedroogde kombu
 1 à 2 theelepels komijn
 1 à 2 theelepels kummel
 2 theelepels gedroogde tijm
 bosje verse peterselie
 zeezout en shoyu naar smaak
 scheut olijfolie (1e persing)

Bonen een nacht laten weken in 1 liter water met een stukje kombu. Appeltjes in stukjes snijden. Bonen ongeveer 2 uur laten koken in het weekwater met de appeltjes, het komijn en de kummel. De bonen moeten echt helemaal zacht zijn anders zijn ze niet goed gaar. Na het koken tijm aan de bonen toevoegen. Gember schillen en met een knoflookpers boven de bonen uitpersen. Bonen ongeveer 2 uur laten nawellen.

Gierst 10 minuten koken in 600 ml water. 30 minuten laten nawellen. Aardappels schoon boenen en in kleine stukjes snijden.

Aardperen schillen met een dunschiller, in kleine stukjes snijden en samen met de aardappelen in een klein bodempje water gaar koken, zodat het niet nodig is om ze af te gieten. Aardappels en aardperen tot puree stampen. Gierst door de puree roeren. Puree op smaak maken met koriander en zout.

Peterselie fijn hakken. De bonensaus op smaak brengen met tomatenpuree, shoyu, zout, olijfolie en peterselie. De kombu kan in kleine stukjes gesneden door de saus.

Lekker met veldsla.

dacht. Wat een goed gebruik van de restwarmte! Gebeurt dat nog? Lijkt me een goed thema voor een Demeterbakkerij. Hollandse appels zonder extra energiegebruik gedroogd en een winter en voorjaar lang bewaarbaar. Ik sprak met Martin, de bakker van de Zonnehoeve in Zeewolde: "Nee, we drogen geen vruchten in onze bakkerij. Het zou wel heel goed kunnen. We denken eraan om op kleine

schaal appeltjes te gaan drogen om deze te verwerken in ons eigen brood. Maar dit is allemaal in een experimentele fase."

Gedroogd eiwit

In de natuurvoeding gaan we er van uit dat in een gezond menu meer plantaardige eiwitten zitten dan dierlijke, in de verhouding van ongeveer 2:1. Plantaardige eiwitten bevinden zich voornamelijk in granen,

peulvruchten, noten en andere zaden. Allemaal producten die je goed kunt drogen en bewaren en het hele jaar rond kunt eten. Om eigen lichaamseiwit te kunnen opbouwen breekt ons lichaam de eiwitten die we binnen krijgen af tot aminozuren. Om van deze bouwstenen menselijk eiwit te maken hebben we alle aminozuren nodig. Het eiwit in granen bevat niet alle aminozuren, wat betekent

dat we van alleen eiwit uit granen geen eigen eiwitten kunnen opbouwen. Peulvruchten daarentegen bevatten ook niet alle aminozuren, maar wel precies degene die ontbreken in granen. Granen en peulvruchten zijn dus wat eiwitten betreft een zeer goede combinatie. Een combinatie die zowel in de traditionele Indiase, Chinese en Japanse voedingsleer een dagelijkse combinatie is. De

sojaboon is een uitzondering. Deze peulvrucht bevat wel alle aminozuren en hoeft niet te worden aangevuld.

Antroposofische kanttekening

De antroposofische voedingsleer daarentegen waardeert peulvruchten veel minder. Zij hechten veel waarde aan gewassen die in de richting van de zon groeien. En net als bij de familie nachtschade, keren de peulen van vlinderbloemigen zich af van het licht. Ook staan ze niet stevig op hun stelen en moeten naar boven geleid worden. De eiwitten van peulvruchten zijn zwaar verteerbaar en hebben net als vlees een aardse werking wat af te lezen valt uit de groeirichting van de plant en de peulen.

Boontje komt om zijn beloning

Vlinderbloemigen passen daarentegen heel goed in een vruchtwisseling. Zij leveren, als enige familie en bij een juiste werkmethode, stikstof aan de grond, waar de boer gebruik van kan maken bij het verbouwen van bijvoorbeeld kolen. De planten binden stikstof uit de lucht en onttrekken zo minder voedingsstoffen aan de aarde. De stikstofbindende bacteriën in vlinderbloemigen kunnen per jaar per hectare landbouw-

grond vele kilo's stikstof uit de atmosfeer halen en in bruikbare vorm aan het leven in de aarde bieden. Het voelt een beetje vreemd wanneer we de natuurlijke vorm van stikstof voor onze bodem wel waarderen en de eiwitten in de peulen, die het resultaat zijn van dezelfde kwaliteit van de plant namelijk stikstof binden, niet dankbaar zullen nuttigen.

In het oosten schrijven de mensen van oudsher positieve kwaliteiten toe aan bonen, erwten en linzen. Peulvruchten bevatten veel mineralen en vitamines, gaan slijmvorming tegen, werken reinigend en geneeskrachtig. Daarnaast onderkennen ook zij dat peulvruchten zwaar verteerbaar zijn en een verkoelende eigenschap hebben. Linzen vormen een uitzondering. Deze peulvruchten zijn een stuk lichter verteerbaar.

Zeewier

Bij elkaar genomen zijn de negatieve eigenschappen van peulvruchten: koud, aards en moeilijk te verteren. De oosterlingen lossen dit laatste op door zeewier met de bonen mee te koken. Meestal wordt hier kombu voor gebruikt. Meegekookt kombu maakt peulvruchten beter verteerbaar en werkt als smaakversterker voor de andere ingrediënten.

Aan zeewier worden veel zeer positieve eigenschappen toegeschreven. Ik noem er een paar: het bevat veel mineralen, onder andere veel calcium en jodium, het reinigt ons lichaam van zware metalen en zelfs van radioactieve stoffen. Daarnaast bevordert zeewier de warmteverdeling in ons lichaam, een relevante eigenschap voor het thema van dit artikel.

Warmte en licht

Binnen de antroposofie wordt gezegd dat de goden het leven op aarde steeds meer verlaten opdat we zelf leren lichtkracht en warmte te ontwikkelen en te geven. Deze kwaliteiten van zelf licht en warmte toevoegen kan heel goed in de keuken. Allereerst voegt het lange koken veel warmte toe. Zaden uit de familie van de schermbloemigen, mosterdzaad en gember werken verwarmend en helpen daarmee ook de spijsvertering. Maar het belangrijkste is het werk van de kok. Eerst weken, dan koken en daarna laten nawellen. Peulvruchten vragen net zo veel aandacht, geduld en ritme als granen. Zorgvuldig zoekt de kok kruiden die meeweken en koken, alleen meewellen of pas op het laatst worden toegevoegd. Hij brengt een doelmatige ordening aan. Dan geeft hij de maaltijd vorm,

geur en kleur door het kiezen van combinaties van ingrediënten en de manier van serveren van de verschillende gerechten. De liefde van de kok geeft lichtkracht en warmte aan de maaltijd. Natuurlijk wordt dit steeds moeilijker op te brengen en in te zien wanneer we ons overzadigen met koud en aards eten. Juist het koude en aardse eten stimuleert deze vaak latent aanwezige menselijke kwaliteiten om licht en liefde te brengen, niet om tot ontplooiing te komen. Vanuitgaande dat we, willen we onze gezondheid goed verzorgen, sowieso weinig eiwitten zullen eten, - Rudolf Steiner had het eens over 30 gram eiwit per dag - lijkt het mij zeer waardevol om peulvruchten niet uit te bannen. Licht toevoegen aan de aardse kwaliteiten van deze vruchten lijkt mij een liefdevolle en een ecologisch waardevolle keuze.

vervolg van p 25

Vrij 19 & za 20 juni

Tweedaagse 'Basiscursus moderne paardentractie (nadruk weidebeheer & hooibouw)'

Locatie: Zelfvoorzienende boerderij 'Groot Brandenborch', Vorden (Achterhoek - NL)

Inhoud: eenvoudige arbeid waaronder het werken met een weidesleep en specifiekere werkzaamheden als bemesten, blöten, maaien, schudden en harken.

Info en/of inschrijfformulier: arjan@stockpaard.nl of tel: 0575 559280

Vrij 4 & za 5 september

Tweedaagse 'Basiscursus moderne paardentractie (nadruk omgang)'

Locatie: Biologische boerderij en paardenpension 'De Wolfskuil', De Steegh (Gelderland - NL)

Inhoud: Werken in de round pen,

inspannen, aanvang nemen met het werk, eenvoudige arbeid waaronder het werken met een lange of juist brede last, het werken met een akkerslede.

Info en/of inschrijfformulier: bert.harmsen@tiscali.nl of tel: 0313 414328

Vrij 9 & za 10 oktober

Tweedaagse 'Basiscursus moderne paardentractie (nadruk ploegen)'

Locatie: Biologische tuinderij 'Den Blinker', Dranouter (Heuvelland - België)

Inhoud: eenvoudige arbeid waaronder het werken met een sleep en specifiekere werkzaamheden als ploegen, eggen en culteren. Na het diner op de eerste avond is er een inspirerend avondprogramma.

Info en/of inschrijfformulier: hans.renders@pandora.be of tel: 0032 (0)57 363137

Subsidie voor jonge boeren

Jonge agrariërs die kort geleden een bedrijf hebben overgenomen of opgericht, kunnen subsidie krijgen voor investeringen in hun bedrijf. De provincie Noord-Holland vult deze landelijke regeling met € 250.000,- aan. Hiermee wil de provincie de bedrijfsopvolging in de Noord-Hollandse agrarische sector stimuleren.

Een van de zaken waar jonge agrariërs tegenaan lopen, zijn de financiële gevolgen van een bedrijfsovername. Jonge ondernemers moeten zoveel geld vastleggen in grondeigendommen, dat er voor aanvullende investeringen - zoals moderne machines - weinig geld overblijft. Investeringen die juist hard nodig zijn om te blijven voldoen aan de steeds strenger wordende eisen

op het gebied van bijvoorbeeld milieu, dierenwelzijn en voedselveiligheid. De subsidie is een steuntje in de rug voor de jonge agrariërs die te maken hebben met lage opbrengsten door onder andere de sterk gedaalde voedselprijzen. Ook is de subsidie een ondersteuning bij het krijgen van financiering bij banken.

Voorwaarden

Agrariërs die jonger zijn dan 40 jaar en een landbouwbedrijf niet langer dan drie jaar in bezit, pacht of erfpacht hebben, komen in aanmerking voor een subsidie. Het subsidiebedrag per aanvrager bedraagt maximaal € 20.000,-. Het ministerie van LNV heeft de subsidieregeling opengesteld van 1 juni tot 15 juli 2009. Er is landelijk ruim 8,5 miljoen euro beschikbaar. De provincie Noord-Holland draagt daar € 250.000,- aan bij, bedoelt voor Noord-Hollandse ondernemers die bij de landelijke loting buiten de boot vallen. Ook voorgaande jaren trof de provincie deze aanvullende maatregel.

Aanvragen

Meer informatie over de regeling en de openstelling is te vinden op www.minlnv.nl/loket. Daar kan men ook de aanvraagformulieren downloaden.

A G E N D A

Vanaf 8 april

Workshops paardentractie
diverse data en plaatsen >>

16 mei

Algemeen ledenvergadering
van de BD vereniging en
donateursdag van Stichting
Grondbeheer

Plaats: De Hooge Kamp, Beemte Broekland. >>

13 en 14 juni, 9-17 uur

Open weekend De Zonnetuin
Plaats: Volkstuincomplex -
A.T.V. de Rekere, Helderseweg
naast nr. 63, Alkmaar. Meer
informatie volgt in DP 2009-2.

>> = zie elders in dit nummer

Vereniging voor Biologisch-Dynamische Landbouw en Voeding

B D - S E R V I C E

Wisentweg 12
8251 PC Dronten
telefoon 0321 315937
fax 0321 315938
e-mail: info@bdvereniging.nl
website: www.bdvereniging.nl
Postgiro voor betaling
contributie 147485
IBAN: NL 53 PSTB 0000 1474 85
BIC: PSTBNL21

Sinds haar oprichting in 1937 werkt de Vereniging voor Biologisch-dynamische Landbouw en Voeding (BD-Vereniging) aan verbreding van de bekendheid van de biologisch-dynamische landbouw en aan de verdieping van de inzichten daarvan. De inkomsten van de vereniging bestaan uit de contributies van leden, donaties. Daarnaast ontvangt ze jaarlijks uw warme giften. De statuten van de vereniging kunnen door leden opgevraagd worden bij het bureau van de BD-Vereniging.

Bestuur

Albert de Vries (voorzitter), Maria van Boxtel, Inge Schwagermann, Ruud Hendriks.

Medewerkers bureau BD-Vereniging

Onno Bakker (secretaris), Bram Gordijn (secretariaat en boekhouding)

Lidmaatschap van de BD-Vereniging

- Lidmaatschap 2009: € 35,-/jaar
- Jongerenlidmaatschap (t/m 23 jaar) 2009: € 15,-/jaar
- Uitgebreid lidmaatschap: € 60,-/jaar
- Beroepslidmaatschap € 200,-/jaar

Voor gedetailleerde inhoud van de lidmaatschappen zie DP 2008-2 of de website www.bdvereniging.nl.

- Donateur (geen ledentijdschrift) min. bijdrage: € 20,-.
- Leden in het buitenland (m.u.v. België): € 45,- (binnen Europa), € 50,- (buiten Europa).

Lidmaatschappen lopen per kalenderjaar (januari t/m december). Een lidmaatschap wordt stilzwijgend verlengd, tenzij u vóór 1 december van het lopende jaar heeft opgezegd. Leden en donateurs ontvangen jaarlijks een acceptgirokaart voor de contributie/bijdrage. Betaling van de contributie kan ook geschieden door machtigen voor automatische incasso.

Schenken en legaten

De BD-Vereniging is erkend als Algemeen Nut Beogende Instelling (ANBI) door de belastingdienst, hetgeen betekent dat legaten geheel vrij zijn van successierecht. Schenkingen zijn vrijgesteld van schenkingsrecht. Giften in de vorm van een tenminste vijf jaar durende lijfrente, notarieel vastgelegd, zijn geheel aftrekbaar. Heeft u warme voornemens en u heeft informatie, belt u dan even met Onno Bakker (telefoon 0321 315937).

Preparaten

Alle prijzen zijn inclusief verzendkosten binnen Nederland en België. Voor beroepsleden, leden met een uitgebreid lidmaatschap en leden wonend in het buitenland gelden andere tarieven voor de preparaten. Meer informatie hierover kunt u opvragen via het secretariaat van de BD-Vereniging, telefoon: 0321-325937, info@bdvereniging.nl. Op dinsdag is ook de preparatenwerkgroep telefonisch te bereiken op nummer 06-47235401.

Nr.	Soort preparaat	Prijs per portie
500	Koemestpreparaat	€ 6,50
501	Kiezelpreparaat	€ 3,50
502 – 507	Compostpreparaten (set à 6 soorten)	€ 15,-
502 – 507	Compostpreparaten per soort	€ 3,-

Preparaten bestellen kunt u bij de preparatenwerkgroep van de BD-Vereniging.

- Per e-mail: preparaten@bdvereniging.nl
- Per telefoon: 06 47235401.
- Onder vermelding van de hoeveelheid gewenste preparaten.
- Het adres waar de preparaten moeten worden afgeleverd.
- Uw telefoonnummer voor eventueel overleg.

De bestellingen worden op dinsdag verstuurd.

Voor bereiding van het duizendblad preparaat zijn tevens hertenblazen te bestellen. Informatie: preparaten@bdvereniging.nl

2 januari 2009 t/m 30 november 2009

In de biologische landbouw werken boeren en tuinders op een milieu- en dier-vriendelijke wijze. Daarom stimuleert het ministerie van LNV de groei van biologische landbouw.

Dienst Regelingen is uitvoeringsorganisatie van het ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit.

Subsidie Biologische landbouw

Subsidie waarvoor

Agrarisch ondernemers kunnen subsidie aanvragen voor een opleiding, training, voorlichting of bedrijfsconsult voor het verkrijgen van kennis over nieuwe, betere producten of biologische productiemethoden. U kunt van 2 januari tot en met 30 november 2009 de subsidie aanvragen. In totaal is er € 500.000 beschikbaar.

Alleen aanvragen via internet

Het aanvragen van de subsidie Beroepsopleiding en voorlichting Biologische landbouw gebeurt volledig elektronisch: via Mijn dossier op www.minlnv.nl/loket. U kunt uw adviseur machtigen om een

elektronische aanvraag in te dienen.

U heeft uw gebruikerscode, wachtwoord en TAN-codes nodig. Deze gebruikt u ook voor al uw andere zaken in Mijn dossier.

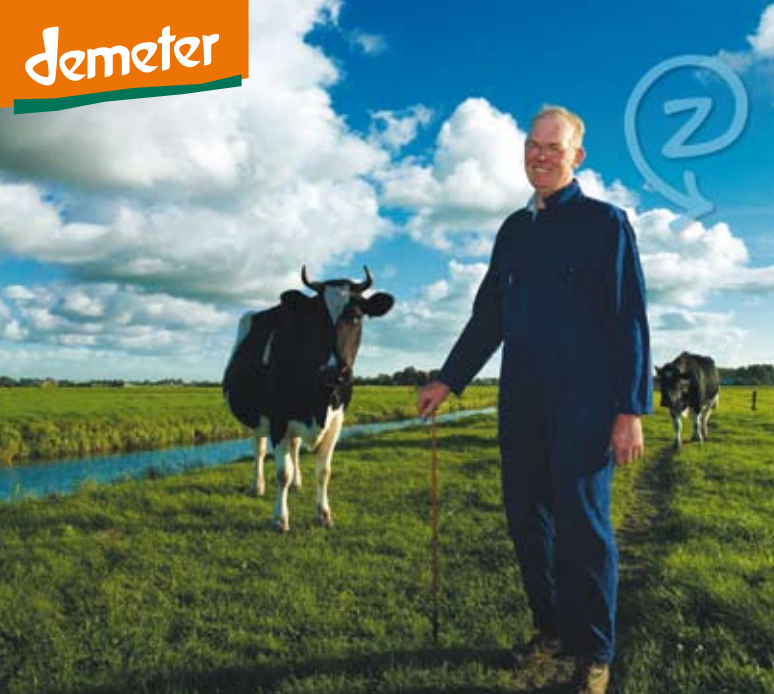
Snel beginnen

Binnen enkele dagen na uw aanvraag krijgt u een toewijsbrief. U kunt dan direct beginnen met uw activiteiten. De beoordeling of u voldoet aan alle voorwaarden vindt achteraf plaats.

Meer informatie

Heeft u vragen, kijk dan op onze website: www.minlnv.nl/loket. Of bel met Het LNV-Loket: 0800 - 22 333 22 (op werkdagen tussen 8.30 en 16.30 uur).

demeter

De natuur doet haar werk

Hier laten we de koeien in hun waarde, want de natuur is sterk en slim genoeg om het goed te doen. Ze mogen hun hoorns houden en ze bepalen zelf wanneer en hoe vaak ze naar de volautomatische melkrobot gaan. Dat geeft mij ook meer vrijheid en zo zie ik mijn gezin meer! Ze belonen ons met mooie, gezonde melk en ik hoop nog lang met ze te kunnen werken.'

Henk Brandsma van Ugoclooster
in Bolsward.

zuiver uivel

Eerlijke Zuivel!

Wordt Zuiver Zuivel fan!

En je wordt regelmatig op de hoogte gehouden van nieuwtjes over onze (Demeter) veehouders en producten. Bovendien nodigen we je dan uit voor de Zuiver Zuivel fandag zodat je onze veehouders beter kunt leren kennen! Meld je nu aan via www.zuiverzuivel.nl.

Samen met de natuur

www.zuiverzuivel.nl